

BELLETEN

Cilt: IX

Ocak 1945

Sayı: 33

EVRENGZİB ÂLEMĞİR VE DİNÎ SİYASASI ÜZERİNDE BİR İNCELEME

HİKMET BAYUR

T. T. K. Üyesi, Manisa Mebusu

Bilindiği gibi Evrengzib Âlemğir 50 yıl saltanat sürmüştür (1658-1707) ve hemen bütün Hindistanı (bugünkü Afganistanın Hindukuşa kadar olan kısmı da içinde olmak üzere) birleştirmiştir; bu uzkişi Gürkanilerin (Timur oğulları) son büyük hükümdarıdır ve o öldükten az sonra devlet dağılma ve çökme yolunu tutmuştur.

Onun üzerinde bu incelemeyi yapmaktaki düşüncemiz şudur: Genel olarak bilhassa 1914-18 Acun Savaşından sonra Hindistan veya Avrupada yazılmış en önemli tarihî eserlerde¹ Âlemğir, taassubu yüzünden Gürkani devletinin yıkılmasına yol açmış bir

¹ Başlıcaları şunlardır:

1) Professör Sir Jadunath Sarkar: «History of Aurangzib», (Profesör Sör Cedünat Serkar -Hindudur-: Evrengzib tarihi) 1925 te Kalkütada basılmıştı, 5 cilttir.

2) The Cambridge History of India (Kembriç Hindistan Tarihi); 1937 de Kembriç'in Üniversite basımevinde basılmıştır, 6 cilttir. Âlemğirle ilgili konuların hemen hepsi yukarıda sözü geçen Prof. Sör. C. Serkar'ca yazılmış olup C. IV de bulunur.

3) Professör İshwari Prasad: «A Short History of Muslim Rule in India» (Profesör İshwari Prasad: Hindistanda Müslüman egemenliğinin kısa bir tarihi).

uzkişi gibi gösterilmektedir; bu düşünce en iyi ve toplu olarak sözü geçen Kembriç Tarihinin şu yazısında görülür (S. 240):

“Evrengzibin iç idaresinin en önemli yönü onun, seleflerinin Müslüman olmayan uyruklarına (tebaa) ve bağımlı (tâbi) prenslere karşı gütmüş oldukları siyaseti bilerek ve isteyerek değiştirmiş olmasıdır; genel olarak şu düşünülmektedir ki işbu siyaseti değiştirmiş İmparatorluğun onun ölümünden sonra çabucak çökmesi sonucunu doğurmuştu. Ancak bu, onun (Evrengzib) için özel bir özenti (caprice) veya dünyevi bir kazanç işi değildi. Şeriatın (Quranic law) doğru (orthodoxe) anlaşılışına göre her sofu müslüman için “Allahın yolunda çalışmak,, , yani İslâm egemenliği altına girmelerine (Dar-ül-İslâm olmalarına) değin Müslüman olmıyan ülkelere (Dar-ül-Harb) karşı “Cihat,, da bulunmak bir ödevdir. Kuransal (nazari) olarak ele geçirilen kâfir ulus tutsak (esir) durumuna düşürülürdise de eylemsel (amelî) olarak puta tapanların bile ilk İslâmiyetin *Ehli Kitaptan* olan yahudi ve Hıristiyanlara sağladığı değişmiş biçimdeki koruma’dan payları olmasına izin verilmekte idi....”

Bu yazı Âlemgire karşı kullanılan dilin ana çizgilerini açıklar: O, taassubu yüzünden durup dururken şeriatı dosdoğru veya körükörüne yürütmeye kalkışmış; bunun üzerine ortalık altüst olmuş ve o öldükten az sonra da devlet çökmüştür.

Bunu daha kesin olarak göstermek için onun mâbet yıkma siyaseti anlatılırken aşağıda göreceğimiz gibi zaman tarihçilerinden bazı parçalar eksik ve açıktan açığa aldatici bir biçimde alınmakta ve Âlemgirin bu işte kör bir taassubun tesiriyle saldırgal (taaruzi) davrandığı tanıtılmak (ispat) istenilmektedir.

Bu yazımızdaki incelemelerle Âlemgir’in sofu olmakla birlikte, kör bir taassupla değil, kendisine göre siyasal düşüncelerle

1930 da Allahabatta basılmıştır; yazar, genel olarak Müslüman — Türk idaresine karşın olmamakla birlikte Âlemgir işinde yukarıdaki eserlerin yolunda yürümektedir.

4) Profesör Sri Ram Sharma: »The Religious Policy of the Mughal Emperors», (Prof. Sri Ram Şarma: Mongol İmparatorlarının dinî siyaseti). 1940 da Oksford Üniversitesi basımevinde basılmıştır, yazar ötekilerden daha insafli olmakla birlikte yine genel olarak onların yolundan yürümektedir. Timur ve oğullarının Türk oldukları bilinmekle birlikte birçokları bunlara Mongol demekte direnmektedir.

davrandığını, Hindulara ve Hindu dinine karşı siyasasının saldırgan-
dan çok savgal (tedafui) olduğunu; ve kesin olarak her bakımdan
Hindulara karşı davrandığı savlamasını (iddia) olayların yalanla-
dığını (bu gibi olayların birçoğunu yukarda sözü geçen yazarlar
eserlerine koymakta iseler de genel uslamalarında "muhakeme,,
bunlar yokmuş gibi davranmaktadırlar), Gürkani devletinin
yıkılışında önlenmesi Âlemgirin pek de elinde otmayan birçok
olayın pay veya suçunun Âlemgirinkinden (eğer varsa) çok üstün
olduğunu göstermeye çalışacağız ².

* * *

Bunun için Âlemgir'den önceki Müslüman - Hindu münasebet-
lerini gözden geçirelim:

Ekberin dinî siyasasını daha önce ayrıntılarıyla incelemiştik ³,
şu yolda toplanılabilir:

Gürkani devletinin sağlamlık ve güvenini Hindu uyrunun (te-
baa) gönlünü kazanma esasına dayamak, her bakımdan Müslüman-
Hindu eşitliğini: ibadet, dini propaganda ve dolayısıyla din de-
ğiştirmek özgürlüğü (serbestlik), vergi, devlet hizmetine alınmak
işinde eşitlik gibi, bütün yönlerde kurmak ve dolayısıyla artık
devleti yalnız Türk ordusuna ve yerli veya yerleşmiş Müslüman-
lara dayanarak idareden vazgeçmek; başka bir yönden de Müs-
lüman ülemanın devlet işlerine karışmasını önlemek, kendisi (Ekber)
dini önder olmak, Müslüman ve Hindu dinleri arasında yakın-
lıklar aramak ve bunları, ister gerçek ister görünüşte olsun, bu-
lunca belirtmek, hem Müslüman hem de Hindular için her iki din
dışında, yani lâyük özde, kanunlar yapmak ve yürürlüğe koymak.

² Bu incelemeyi yapmahtaki bir amacımız da şudur: İnönü Ansiklopedi-
sine ve Tarih Kurumunun yazdırmakta olduğu Genel Tarihe bu konu üzerinde
yazı vermeyi üstendik; oralarda her konuya ayrılan sahife ve kelimeler ölçülü
olduğu için buraya koyacağımız ayrıntılara ve yapacağımız aytışmalara oralarda
yer bulmak olabilirliği yoktur; tanınmış belli başlı eserlerin görüşüne aykırı
görüşleri kanıt ve dayanıksız ileri sürmek bir eksiklik olacağından işbu incele-
memizin sözü geçen yerlerde çıkacak yazılarımıza bir dayanak olmasını istedik.

³ Bak: İkinci Türk Tarih Kongresi: S. 519 - 569 veya Türk Tarih Kurumu
Belleteni sayı 5 - 6 (2 inci kânun - Nisan 1938): Hikmet Bayur : «16 ncı asırda
dinî ve sosyal bir inkılâp teşebbüsü».

Ekberi bırakıp Hinduluğun İslâm dini ve İslâm egemenliği karşısındaki tepkilerini ele alalım; özdeksel (maddi) tepkiler silahla karşı koyma ve Müslüman Türkleri Hindistandan söküp atmak için uğraşmalardır. Tinsel (Mânevi) tepkilerin başlıcaları ise şu yönlerde toplanır:

Hindu din ve tapınma işlerinde pek ileri götürülmüş olan görünüşe bağlanma ve yapışmadan vazgeçmek, Brahmanlar (ruhban) yolu ve eliyle adak yapmayı, yani onlara kazanç sağlamayı, gerçek inandan ve eyi iş görmekten üstün tutan anlayışı bir yana atmak; bu saçmaların yerine *Bahti*'yi, yani Allaha veya "Tek Mabut'a içten ve gerçekten inanı ve tapınmayı, eyi yürekle eyi düşünmeyi ve eyi iş görmeyi baş amaç saymak: ulusu bin bir parçaya bölen *kast* ayrı gayrılıklarını ortadan kaldırmak veya gevşetmek.

Müslüman "Sufi", lerininkilere oldukça yakın olan bu gibi düşünceler veya bunların şu veya bu kısımları pek eski devirlerden beri Hindu acununda zaman zaman güc kazanagelmekte idiye de bunlar Hinduluğun İslâmla ilk temasından beri ortada daha büyük bir gücle görünürler ve hele 15 ve 16 ncı yüzyıllarda pek gelişirler.

Kebir (Müslüman mı Hindu mu olduğu pek belli değildir) ve Baba Nanak bu yoldaki dinî önderlerin en ünlüleridirler; bunlar ve benzerleri, hem Müslüman hem de Hindu'lara, tapma kural ve biçimlerinin ve ruhban'ın hiç önemi olmadığını ve gerçek bir inanca doğrudan doğruya Allaha tapmanın tek kurtuluş yolu olduğunu yaya durmuşlardır; birçok Müslüman da bunları dinlemekte ve bunlara uymakta idi.

Ancak *Kuran* ve *Hadis* gibi mazbut dayanakları olan İslâm dininde, bunlardan pek aykırı yollardan gitmek *cemaat*'tan ayrılmaya yani sonuçta İslâm dininden çıkmaya kadar varabilirdi ve varmakta idi; Hindu dini ise esasından o kadar seyyal idi ki her hangi bir biçime sokulsa yine o eski dindir demek elden gelirdi; dolayısıyla bu gibi propagandalara kapılan Müslümanlar gerçekten İslâmiyetten ayrılmış ve Hinduluğun bin bir biçiminden birine dalmış, yani Hindulaşmış oluyorlardı.

Ekberden sonraki padişahlar bu durumla uğraşmak gerekliliğini görmüşlerdir; birkaç örnek vereceğiz ve durumu belirtmeye çalışacağız :

1. Tüzükü Cihangiri'⁴ ye göre (S. 34 ten özet):

Biya deresinin kıyısında (Pencap) bulunan Gülbendval'da pirlık ve şeyhlik kılığına bürünmüş adı Ercan⁵ olan bir Hindu vardı; birçok "sade levh,, (aklı kıt) Hindu ve "belki İslâmın nadan (bilgisiz) ve sefihleri,, ona uymuştu, onun "Pirlik,, ve "Velilik,, "Küs'ünü (davulunu) yüksek sesle çalıyordı, ona "Guru,, (dinî önder) diyorlardı.... ona karşı tam bir inan besliyorlardı.... Bir zamanlar düşündüm ki onun "Batıl dükkâm,, nı kapatayım veya onu İslâm içine sokayım. O sırada Hüsrev⁶ oralardan geçti.... Ercan ise onu korumaya koyuldu.... onun alınına parmağıyla zağfran sürdü.... onu (Ercanı) yakalattırdım....⁷

2. Yine Tüzükü Cihangiri'ye göre (S. 82 den özet):

Anlaşıldı ki Kamer Hanın oğlu Kevkep bir Senasi (Senyasi= Hindu fakir ve piri) ile tanışmış ve baştan başa küfür ve zındık olan onun sözleri işbu bilgisizin içine işlemiştir: Nakip Hanın oğlu Abdüllâtifi ve Şerifi -ki kendisiyle amca oğullarıdır - de bu dalalette kendisine ortak kılmıştır.... üçüne de dayak ve hapis.... Bunu şeriatı korumak için yaptım tâ ki başka bilgisizler bu gibi işlere üzenmesinler.

3. Padişahnameye göre (C. I, K. II, S. 57-58 den özet):

Şah Cihan, Keşmir dağlarının sonu olan Bhinber'e geldiğinde Müslümanların kızlarını Hindulara verdiklerini, bu kızların Hindulaştırıldıklarını ve ölünce Hindu geleneklerine göre yakıldıklarını öğrenir, bunun üzerine buyurur ki; kimin evinde bir Müslüman kızı varsa, ya o da Müslüman olsun ve kızı yeniden nikâh etsin veya kız onun elinden alınsın; bu kötülüğün başı olan ora zemin-darı Cuku bütün kabilesiyle birlikte Müslüman olur, kendisine Raca Devletmend adı verilir, ayrıca birçok Hindu da Müslüman olur ve Müslümanlar cehaletten kurtulur ve Şah Cihan şeriatı öğrenmek üzere oraya kadı ve muallimler yollar. Padişah, Gücerata gidince ora Seyit ve şeyhleri sızlanıp derler ki: kâfirler (Hindular) Müslüman kızlarını almaktadırlar ve birçok camii ellerine geçirmişlerdir; bu işi incelemek ve düzeltmek için Şah Cihanca iş-

⁴ Ekberin oğlu ve halefi, Cihangirin Hâtıratı.

⁵ Sih dini önderlerindedir.

⁶ Cihangirin ayaklanmış olan büyük oğlu.

⁷ Ercan az sonra mahpusiyetinin sonucu olarak ölecektir.

yarlar atanır. (Bu iş dolayısıyla Şah Cihanın yeni Müslümanlarla uğraşacak bir işyar atadığını öğreniyoruz) Bütün bu işler dolayısıyla Şah Cihan bir "yarlık,, çıkarır ve her yerde Cuku ve oymağına yapıldığı gibi davranılmasını buyurur, Müslüman kız almış birçok Hindu Müslüman olur, olmiyanların elindeki Müslüman kızlar alınıp "Hakanın emriyle,, Müslümanlarla evlendirilirler. Böylelikle birçok kadın "küffar,, ın elinden alınıp Müslümanlara verilir, ve "küffar,, ın birçoğu Müslüman olarak acı ateşten (cehennemden) kurtulur, "Puthaneler,, yıkılır, yerlerine Mesçitler yapılır.

4. Şah Cihan Müslüman savaş tutsaklarının (esir) Hindulara satılmasını ve ordudaki Hindu erlerin Müslüman tutsak almalarını yasak eder.

5. Padişahnamede ve zamanın türlü eserlerinde bazı suçluların veya savaş tutsaklarının Müslüman olmaları karşılığında özgür (serbest) bırakıldıkları veya çocuklarının Müslüman yapıldığı görülmektedir. (Padişahname: C. I, K. I, s. 535, K. II, s. 133, 139)

6) 1645 - 46 yılında Pencapta korkunç bir kıtlık olmuş ve yoksullar çocuklarını da satmaya koyulmuşlardır. Şah Cihan 10 yerde aşevi açtırır, bu işe 200,000 rupi (20,000 altın lira kadar) ayırır, bundan başka satılığa çıkarılan çocukların devletçe satın alınmasını ve Müslüman çocukların ana ve babalarına geri verilmesini buyurur. (Müntehab-ül-lübab, C. 1, S. 620)

Bütün bu ayrıntılardan şu çıkmaktadır ki; Müslüman ve Hindu dinleri arasında bir uğraş vardır ve Alemgirin babası ve büyük babası Müslümanların Hindulaşmasını önlemeye çalışmışlardır; bunu ne ölçüde başardıklarını kestirmek güçtür, ancak alınan ölçemlerin (tedbir) daha çok Padişahın kendisinin görüp duyduğu olaylarla ilgili oluşuna bakılırsa Hindulaşmaya doğru akışın durdurulmuş olduğuna inanmak pek de doğru olmaz.

Başka bir yöne geçelim: tecim ve tutum işleri büyük çoğunluk bakımından Hinduların elindedir; çünkü Hindistana gelen Türkler başta hep askerlik veya işyarlık etmek için Türkistandan oraya göçmektedirler, dolayısıyla birkaç göbek sonra yerlileşseler de tecim işleri onların soy geleneklerinde yoktur ve bu işlerde Hindulardan geri kalmaktadırlar, bundan başka Hindular'ın "Kast,"⁸

⁸ Hep aralarında evlenmeyi ve her bakımdan dayanışmayı gerektiren Hindulara öz bir örgüt (teşkilât).

bağları devlet işlerinde onları birçok parçaya bölmesi bakımından bir güçsüzlük kaynağı ise de tecim ve tutum işlerinde ve her günkü yaşayışta onlara her bakımdan güvenle dayanılacak bir örgüt sağladığı için büyük bir yardımdır. Bütün bu yüzlerden Hindular genel olarak Müslümanlardan (büyük devlet makamlarındaki ayral) daha zengin bulunmaktadır, onlardan ölçüsüz olarak daha da kalabalıktırlar; dolayısıyla devletin, bu iki unsura karşı her bakımdan eş davranması Hinduların Müslümanları içlerinde eritmelerine yol açabileceğini Ekberden sonraki olaylar az çok göstermiştir; ve Hindu dininin İslâm dinine nispeten daha seyyal olması da bu işi ayrıca kolaylaştırmaktadır. Hinduların, Müslüman kadınlarına ve camilerine karşı yukarıda gördüğümüz biçimde davranmaya yüreklenmiş olmaları da işlerin genel gidişinin onlardan yana olduğunu göstermektedir.

Hindu acununda geliştiğini yukarıda söylediğimiz "Bahti," kavramına (mefhum) dayanan dini propagandaların bir etkisi de (tesir) şu olmuştur: bu propaganda nerede *kast* ayrılıklarını gevşetmiş ve bazen de kaldırmışsa ulusal duyguların gelişmesine yol açmıştır; bu gibi duygular birçok yerde doğar doğmaz sönecekse de gerek özleri gerekse oturdukları yerin iklimi dolayısıyla halkı vuruşkan kalmış olan yerlerde güçlü devletler kurulmasını sağlayacak veya hiç olmazsa kolaylaştıracaklardır. Dekkenin dağlık olan batı kıyısında Şah Cihan zamanında büyüyen Marat⁹ gücü ve çok ün kazan Marata önderi Sivaci pek çok şeyi bu dediğimiz etkenlere borçludurlar, hattâ Marat ulusunun teşekkülü bile bu yüzden olmuştur.¹⁰ Âlemgirden sonra Pencapta güçlü bir devlet olacak olan Sih devleti de bu gibi etkenler yüzünden doğmuş ve güçleşmiştir, Sih dinine girenlerin büyük çokluğu eski bir Türk oymağı olan ve vuruşkanlığını büyük ölçüde korumuş olan Jat¹¹ (Cat, Jet) lardandır.

Müslümanların Hindulaşması işinden mâbet yıkma işine geçelim. Bu işte kesin bir şey söylemek güç ise de Ekberden önce genel

⁹ Avrupa antropologları bu ulusu İskit-Dravit ırk veya «type» inden gösterirler.

¹⁰ Bak: İshwari Prasad: A. Short History of Muslim Rule in India, S. 643-7.

¹¹ Avrupa antropologları bu ulusu Türk - İran ırk veya «Type» inden gösterirler.

kural savaşlar sırasında yıkılmamış olan eski mâbetlerin yerlerinde bırakılması ve yenisinin yapılmasının yasak edilmesi idi. Ekber zamanında bu işte (yeni mâbet yapmakta) tam bir özgürlük (serbesti) vardı, bu siyasa oğlu Cihangir zamanında da devam eder.

Şah Cihan zamanında ise eski siyasa dönlür, onun saltanatının altıncı yılında Padişahnameye göre (C. I, S. 451 den özet):

Haber verildi ki "küfür ve dalâletin menşei olan Benares,, te "Cennet mekânı,, (Cihangir) zamanında birçok "Puthane,, yapılmaya başlanmış ve bitirilmemiş ve zengin Hindular onları bitirmek istegindedirler. "Şehinşah-ı Dinpenah,, buyurur ki ister Benares ister başka yerlerde yeni yapılmış "Puthane,, ler yıkılsın... Allaha-bat subesinde (Vilâyet; Benares onun içindedir) 76 "Puthane,, yıkılır.

Daha sonra Keşmir dolaylarında ve Güceratta Müslüman kadınlarının Hindulaştırma ve camilere Hindularca el konulma olayları dolayısıyla birtakım mâbedin yıktırıldığını az yukarıda gördük.

Ancak daha sonraları Şah Cihan büyük oğlu Dara Şüküh'un etkisi altında Hindulara karşı daha çok eyginlik ve yumuşaklık gösterecektir.

Bu anlattıklarımız Âlemgir'in babası ve büyük babasının saltanatlarındaki din siyasa gösterir; bu siyasa şu biçimde toplanılabilir:

Müslümanların Hindulaşmasını önlemek; elden geldikçe, zor kullanmadan, Müslümanların sayısını çoğaltmak; Hindu mâbetlerinin çoğalmasını önlemek.

Mâbetler hakkında söylediklerimiz barış zamanları içindir, yoksa savaş sırasında gerek Cihangir, gerekse Şah Cihan devirlerinde girilen yerlerdeki mâbetleri yıkmak veya camiye çevirmek olağan işlerdendir, ve bu din savaş ve kırımları içinde bunalan o zamanki Avrupada olan bitenlerden her halde daha ağır değildi.

* * *

Şimdi Âlemgire geçelim:

Önce onun kör bir taassubu etkisi altında davrandığı savlamasını (iddia) yalanlamak için birkaç olayı aşağıya yazıyoruz:

1. Evrengzib şehzadelğinde ikinci Dekken valiliği sırasında (1652-7) kendi divanı (maliye âmiri) Mürşit Kulu Hanla birlikte hemen

hep Hindu olan Dekken köylülerinin kalkınmasına çok ve başarı ile çalışmış, onlara tohum ve hayvan satın alabilmeleri için geniş ölçüde borç verdimiş ve sulama işlerini önemle ele almıştır. Böyle yapmakla devleti zenginleştirdiği ve dolayısıyla usalır (mâkul) davrandığı söylenilebilirse de bu davranış kör bir taassubun kurbanı olmadığını da göstermektedir.

2. Âlemgirnameye göre (S. 437) cülüsundan az sonra on milyonlarca Rupî (kururlar) getiren 80 kadar vergiyi kaldırır, bundan herkes "mümin ve kâfir ve mukim ve misafir,, faydalanır. Kaldırılan vergiler arasında Hindu mâbetleri yörelerinde kurulan panayırlardan alınanları da vardır. (Müntahab-ül-Lübâb, C. II. 87).

3. Yine 1659 yılı başlarında (23 şubat) çıkardığı bir fermanla Âlemgir şöyle demektedir :

"Şeriata uygun olarak şuna karar verilmiştir ki öteden beri varolagelen mâbetler yıkılmıyacaktır; ancak yeni mâbet yapılmasına da izin verilmeyecektir... Buyruğumuz şudur ki bundan böyle kimsenin bu gibi yerlerde bulunan Brahmanların veya başka Hinduların işlerine, şeriata aykırı olarak karışmamasını ve onları rahatsız etmemesini sağlıyasınız,,. (Journal of the Asiatic Society of Bengal 1911, S. 1789. Şerma S. 136 dan naklen).

4. Âlemgir, Hindu bayram günlerinde Hindu büyükleriyle ilgilenmekten ve onlara armağanlarda bulunmaktan geri kalmazdı. Âlemgirname, 1664-5 olayları arasında şunu yazar (S. 914):

«İşbu ayın sekizi Deskere günü idi ki Hinduların bayramıdır. (Âlemgir) Maharaca Cesvent Singe ve Kunvar Ram Singeyi "hil'ati kamet,, inayetle mübahi kıldılar ve Maharacanın (Kunvar Ram) oğlu Pritvi Singeyi murassa kemer itasiyle okşadılar.,,

5. 1663 yılının sonlarında Brahmanların sızlanmalarına ve bu işin kendi din ve gelenekleri gereği olduğu yolundaki başvurularına rağmen dul kalan Hindu kadınların diri diri yakılmasını veya bunların kendi kendilerini yakmalarına müsaade edilmesini kesin olarak yasak eder. (Düstur-ül-amel 103 a ve Manucci : Storia do Mogor, C. II S. 97; Serkar C. III S. 92, Şarma S. 123 ve 172). Bu yasak mutaassıp Hindularca dinî işlerine bir türlü karışma sayılmış ise de insani bir buyruktu ve Hinduların eyiliği içindi. Daha önce de Türk padişahları bu geleneği ortadan kaldırmak için çalışmışlardı ise de en kesin yasak Âlemgirinkidir; ve apaçıktır ki eğer o, denildiği gibi kör bir Hindu düşmanı olsaydı

her yıl birçoğu genç yaşta olan binlerce belki on ve yüz binlerce Hindu kadının diri diri yakılmasına seyirci kalmakla yetinirdi.

6. Saltanatının 12 nci yılında (1668) çocukların harem ağa edilmesini yasak eder (Measiri Âlemgiri s. 75). Bu yasak büyük ölçüde Hindulara yarar.

7. Yine bu yılda Matura dolaylarında ayaklanmış Hindu köylülerle yapılan bir çarpışmada kendi askerlerince köylülerin tarlalarına ve halka bir zarar verilmemesi ve kimsenin çocuğunun tutsak (esir) yapılmaması için 200 atlıyı bekçi tâyin eder. (Measiri Âlemgiri, s. 92)

8. Âlemgirin 50 yıl süren saltanatı sırasında kullandığı Hindu mansapdarlar'ın (subay ve işyar) sayısı ve önemi üzerinde çok aydışılmıştır, Sri Ram Şarma bunları pek de Âlemgirden yana olmamak üzere incelemektedir. (s. 129-136 ve 178-180) Ona göre Âlemgir devrinde 1000 ve daha üstün sayıda kişiye komuta eden¹² Hindu mansapdarların sayısı 148 dir; en büyük makamlardan olan 7000 kişilik komutanlar arasında 3; 6000 likler arasında 4 ve 5000 likler arasında 14 Hindu görünmektedir. Her ne denilirse denilsin bu durum kör bir taassubu ve Hindu düşmanlığını göstermez.

9. "Ahkâm-ı Âlemgiriden,, aldığımız aşağıdaki olay (Ahkâm 39) Âlemgiri bugünkü anlamda "layık,, göstermektedir:

Evrengzib Âlemgire, şehzadelğinde Belh seferinde iken, yararlık göstermiş olan bir uzkişinin oğlu Muhammed Emin Han uzun yararlıklardan sonra aslı 3000 ve ek 2000 atlı komutanlığına yükselmiş ve "nöbet sahibi,, olmuştu¹³. Bir gün Âlemgire bir dilekçe veririr, bunda demektedir ki:

"...Her iki Bahşilik¹⁴ ödevi, kötü mezhepli div (şeytan) sıfatlı İranilerin¹⁵ elindedir, Eğer bir Bahşilik bu Kadim-ül-hizmet

¹² Bu komuta edimsel (fili) olabileceği gibi sözde de olabilir, (bizdeki doktor *binbaşılar* gibi).

¹³ Belirli zamanlarda kapısında veya çadırı önünde askerî çalgı çaldırmak hakkı.

¹⁴ Genelkurmay ve levazım başkanlıkları işini gören komutan.

¹⁵ Genel olarak Hindistanda kuzeyden gelme Sunni Türke «Turani» ve Şii Türke «İrani» denir, o devirde İranda bütün askerî işler Türklerde olduğu için Türk olmyan bir İranlının Hindistandaki Türk devletlerinde askerî bir işin

fedaiye merhamet edilirse din güçleşmesi (takviyet) ve lain kefere elinden bir işin geri alınması (intiza - i kâr) sonucunu verecektir ,»

Bu dilekçenin kenarına Âlemgir kendi eliyle şunları yazar :

“Eski hizmetiniz üzerine yazılmış olan doğrudur. O elden geldiği kadar takdir edilmektedir. İranilerin kötü mezhebi dolayısıyla yazılana gelince: dünya işlerinin mezheple ne münasebeti vardır? İşlerin taassuba ne dahli vardır? *Size dininiz bana dinim*¹⁶ Eğer bu kural (ileri sürdüğünüz kaide) kabul edilecek olsa gerekir ki bütün racaları ve uyruklarını (tebaa) yok edeyim. Değerli (kabiliyetli) kimselerin yerlerinden kaldırılması akıllılarca kötü sayılır. ,»¹⁷

10. Aşağıya koyacağımız son olay onun kendi mezhebi olan Hanefi mezhebine bağlanmayıp siyasal gerekliliklere göre her dört mezhepten faydalanmaya çalıştığını gösterir; olayı Ahkâmı Âlemgiriden (ahkâm 71) çeviriyoruz :

„Setare Kurganının kuşatıldığı sırada¹⁸, mübarek ramazan ayında savaşmak için kurgandan dışarı çıkmış olanlardan 4 Müslüman ve 9 Hindu yakalanır. “Kadı-i-Huzur,, olan Kadı Muhammed Ekreme hükmolunur ki: “Müftülerin oy birliğiyle (ittifakiyle) işin özeti çıkarılsın (tenkih) ve ne yapılması gerektiği sunulsun,, İş incelenildikten sonra sunulur ki: eger kâfirler Müslüman olurlarsa kurtulmalıdırlar, Müslümanlar ise üç yıl hapsedilmelidirler. Bunun üzerine el yazısıyla (Âlemgirce) şu yazılır: “bu iş cömert Hanefi mezhebine göre (çözülenmiş) dir¹⁹, başkasına göre sonuçlandırılmalıdır ki²⁰ saltanatın zaptı elden gitmesin. (Bizimki) sert (veya dimdik سخت) Şi'a Mezhebi değildir ki yalnız tek köy ve

başına geçirilmesini usalmaz. Dilekçeyi veren Muhammed Emin «Turani» dir. Gürkani devletinde «Turani» ve «İrani» adı altında Özbek - Türkmen ve Sünni - Şii önrdeşliği (rekabet) güdülegelmiştir

¹⁶ «Kâfirun» suresinin son ayeti. لکم دینکم ولی دین

¹⁷ Önemli kısmın Farsça metni aşağıdadır ikinci cümle pek anlaşılmasınmadır :

«امور دنیا را با مذهب چه نسبت (؟) و کارهای نسبت (مذهب ؟) را بتعصب چه دخل ؟ لکم دینکم ولی دین — اگر همین قاعده مقرر بیودی بایست که جمیع راجها و تبعه آنها را مستاصل میکردم . اختیار تغیر قابلان نزد عقلا مذموم است .»

¹⁸ 1699 - 1700 ; kurgan Maratlarını

¹⁹ بطور مذهب سمحه خنقیه

²⁰ بطور دیگر بر آورد

tek ağaç ola. Elhamdülillâh asra ve vakta uygun Hak üzerine kurulmuş dört mezhep vardır,,

Bu el yazısından sonra kadı ve müftüler işi başka biçimde sonuçlandırdılar: "Fetvayı Âlemgiriden²¹ çıkardılar ki korku salmak için (Sedd-ül-Bap yani kapıyı kapamak için) Hindu ve Müslümanların öldürülmesi gerekir. (Âlemgir) eliyle yazar: "kabul ettik....."²²

Bu yazdıklarımız Âlemgirin koyu bir taassup veya körü-körüne bir Hindu düşmanlığıyla davranan biri olmadığını göstermeye yeter sanırız, bizce o ne yapmışsa siyasal düşüncelerle ve işin gereğinin o yaptığı şey olduğuna inanarak yapmıştır.

* * *

Âlemgirin saltanatı sırasındaki davranışını anlamak için şu iki yönü göz önünde tutmak gerekir:

a) Hinduların Müslümanları kendi dinlerine çekmek yolundaki başarıları ve şurada burada Hindu devlet ve topluluklarının siyasal ve askerî güc kazanıp gelişmeleri, yani Müslüman egemenliğinin tehlikeye düşmesi. Bu yönün Âlemgirin babası ve büyük babası zamanında nasıl olduğunu yukarda aydınlatmaya çalıştık.

b) Evrengzib Âlemgirin büyük ağabeyi Dara Şükûh ile olan karşılığı. Aşağıda bu ikinci yönü aydınlatmaya çalışacağız.

Şah Cihanın en büyük ve en sevgili oğlu ve veliahtı Dara Şükûh (1615 doğumlu) ile en ve belki de tek yetenekli (muktedir) oğlu Evrengzib (Âlemgir) arasında (1618 doğumlu) ta çocukluklarından beri yenilmez bir sevişmemelik ve birbirini çekememelik vardı; Dara babasının kendisine karşı olan sevgi ve eyginiğini en çok Evrengzibi ezmek için kullanmış, kullanmak istemiş ve her halde Evrengzib hep bu kuşku içinde yaşamıştır; Evrengzib de her uygun durumda Darayı incitmeye çalışmıştır. Birkaç örnek vereceğiz.

1. 1633 Mayısında Şah Cihanın tahta çıkma gününün (cülûs)

²¹ Âlemgirin buyruğu üzerine kalabalık bir fakih heyetince yazılmış esbabı mucibeli büyük bir fetvalar koleksiyonunu.

²² Ahkâm-ı Âlemgirîyi « Anectodes of Aurengzib » adıyla İngilizceye çeviren Profesör Sör C. Serkar bu « ahkâmı » çevirirken hem Hindu hem de Müslümanların öldürüldüğünü metinde açıkça yazılı olduğunu unutarak ona « Hindu esirlerin idamı » diye bir başlık koymuştur.

yıl dönümünde birçok eğlence arasında fil dövüşleri de yaptırılmakta idi. Padişahın üç büyük oğlu Dara, Şüca ve Evrengzib (14 yaşında idi) atları üzerinde dövüşü yakından seyrediyorlardı. Birdenbire fillerden biri karşısındaki fili bırakıp Evrengzibe saldırır, o çocuk olmakla birlikte kaçmaz, atı geri dönsün bırakmaz ve fili karşılayıp elindeki mızrakla onu yaralar, kuduran fil hortumuyla atı devirir ve üzerine edilen ateşlere aldırış etmiyerek Evrengzibe saldırır, o da kaçmayıp kılıcını çeker ve vuruşma durumu alır; o anda öbür fil gelip düşmanı olan file çatar, böylelikle Evrengzib kurtulur. Şah Cihanın yanına varınca o oğluna der ki: “baba ²³ Allaha şükür iş hayr ile geçti, Allah göstermesin iş başka türlü olsaydı ne rüsvalık (rezalet) olurdu?., Evrengzib selâm verdikten sonra der ki: “eğer iş başka türlü olsaydı, rüsvalık olmazdı, rüsvalık kardeşlerimin yaptığında idi.

“Padişahların perde örtücüsüdür (perdecisi) ölümdür ²⁴., “Bunda ne rüsvalık vardır?.,” ²⁵.

Bu vuruşma sırasında Şüca kardeşinin yardımına koşmuş, mızrağıyla file vurmuş; ancak ürküp geriliyen atı onu yere atmıştı; Daranın hiç sözü geçmeyişine göre o ya kımıldamamış, yahut da kaçmıştır; Evrengzib’in sözü en çok ona taşır; belki de, patırdı ve toz arasında Şüca’nın yaptığını görmemiş ve dolayısıyla her iki ağabeysine taş atmıştı.

2. Ekberabat’da (Agra) Dara Şükûn için yeni bir ev yapmıştı; O, babası Şah Cihana ve üç kardeşine orada ziyafet verir (1644); sıcaklık dolayısıyla ırmak kıyısında bir mahzen yapılmıştı ²⁶ ve orası adam boyunda Halep aynalarıyla süslenmişti. Dara, babasını ve üç kardeşini orasını görmeye götürür, Evrengzib içeri girmez ve kapının dışında oturur, Dara onun bu durumu dolayısıyla babasına göz işareti yapar, Şah Cihan Evrengzibe der ki: “Baba, her ne kadar sizi âlim ve derviş sıfatlı biliyorsak da mertebelerin muhafazası da zaruridir.

²³ Hindistan Türkleri ve onlardan alarak Kuzey Hindistan halkı çok yerde bu sözü, « cıcim », « yavrum » gibi anlamlarda kullanmaktadırlar.

²⁴ برده پوش پادشاهان مرگ است

²⁵ Ahkâm-ı Âlemğiri; ahkâm 1. — keza bak Padişahname C. I., K. I. S. 489 - 493.

²⁶ Sıcak yaz günlerinde bu gibi yerlerde oturmak göreneği vardır.

“Mertebelerin korunulmaması zındıklıktır²⁷,”

“Ne lüzum vardır ki halkın geçtiği yol üzerinde oturasınız ve küçük kardeşinizden (Murat Bahş) aşağıda olasınız,?”

Evrengzib der ki: “Bu biçim oturduğumun sebebini arz edeceğim.,”

Az sonra Evrengzib cemaatla öğle namazını kılmak için kalkar ve izin almadan kendi evine döner. Bunun üzerine Şah Cihan onun Derbara²⁸ gelmesini yasak eder; bu yasak yedi ay sürer; bu müddet geçtikten sonra Şah Cihan, “Beyim Sahip,,’e (kızı Cihan Ara Beyim,, Evrengzib’in evine gidip ondan o günkü davranışının sebebini sormasını buyurur. Evrengzib de ablasına şu yolda karşılıklıta bulunur:

Dara tek kapulu mahzen işini kasten düzenlemiş olabilirdi, eğer babamızı ve biz üç kardeşini oraya soktuktan sonra kendisi ziyafet işleri için dışarı çıkıp kapıyı kapattıysaydı iş tamam olurdu (yani kendisi tahtı ele geçirebilirdi); yok bu işi düşüncesizlik dolayısıyla yapmışsa aklıma öyle geldi ki Dara içerde iken kapıyı beklemek ödevini ben göreyim (yani hanedana karşı her hangi bir yabancica yapılacak bir kötülüğü önlemek için dışarıda bekliyeyim). Ancak Padişah bu işi görmeme engel oldu.

Şah Cihan bunu öğrenince Evrengzibi çağırır ve onu affeder. Evrengzib Veziri Âzam (Başbakan) Sadullah Han’a der ki her ne biçimde olursa olsun beni Padişah’tan uzaklaştır, çünkü benden uyku ve rahat kaçtı. Dekkene Subedar (Vali) yapılır²⁹.

3. Dara Şühüh beylerin bazılarına düşmanlık ve bazılarına da kibir³⁰ taslarmış. Evrengzib ise bunun tam tersine olarak onları çok okşarmış ve onlara yazdığında gönüllerini alıcı sözler kullanır ve lakaplar takarmış; onlar da Evrengzibe içten bağlanırlarmış. Şah Cihan bu durumdan çok acı duymakta imiş; ileride büyük oğlunun durumunun kötü olacağını sezdiğinden ona birçok öğüt-

²⁷ گزر حفظ مراتب نسکون ز ندیق

²⁸ Fransızca « cour » un karşılığı; hem sarayı hem de padişahın kabul merasimini ifade eder.

²⁹ Ahkâm-ı Âlemgir; ahkâm 2. Burada bir yanlışlık vardır, o ana kadar Dekken valisi idi, bu olaydan sonra Gücereta vali yapılır. Ahkâm-ı Âlemgirin saltanatının son yıllarında yazıldığından böyle tektük yanlışlıkları kapsamaktadır, ancak bu hikâye Şah Cihanın çocukları arasındaki genel tinsel (mânevi) durumu oldukça aydınlatmaktadır.

³⁰ بختر

ler verir, fakat bunlar bir işe yaramazmış. Bunun üzerine Evrengzibin beylere karşı davranışını değiştirmek ister tâ ki onlar ilerde onu korumaktan vazgeçsinler, bu amaçla ona kendi eliyle şu yolda bir yazı yollar: “Baba, sultan ve onun oğulları için yüksek emekli ve yaradılışlı (bülent himmet ve âli fitrat) olmak gerektir, duyuldu ki siz benim adamlarıma karşı çok alçaklık (pesti) gösteriyorsunuz. Eğer bunu ilerisini düşünerek yapıyorsanız işler “Takdir,, e (Allahın buyruğuna) bağlıdır, bu alçalmalardan bir şey kazanılmaz. ,,

Evrengzib, karşılığında babasını koltuklıyan birkaç sözden sonra şunları der :

“... Dilediğini yükseltmek ve dilediğini alçaltmak,,³¹ ancak kulların sahibi ve toprak ve kentlerin yaratıcısının takdirine bağlıdır. Bu bendeniz, söyleyicisi (ravi) Malik oğlu Enes olan, Allah ondan razı olsun, şu gerçek “Hadıs,, gereğince davranıyor: “kim ki nefsini alçaltırsa Allah onu aziz kılar,,³² ve kalbleri kırmayı günahların en büyüğü ve ayıpların en çirkin³³ biliyor, ve keramete tercüman olan kalemden çıkanları (yani Şah Cihanın yazdıklarının doğruluğunu) bir an inkâr etmiyor, ancak çok eyi biliyor ki :

“... Vesvas şeytan, ki insanların göğsüne vesvese koyar, ister cinlerden olsun ister insanlardan,,³⁴ buyurulmuştur,,

Bundan sonra Evrengzib yazısını şu beyitle bitirmektedir:³⁵

“Söz arz etmen günah özründen başka,,

“Yüzü siyah, yazısı siyah olan benim suçumu bağışla,,³⁶

Görüldüğü gibi Evrengzib Âlemğir bir sürü ayet, hadis ve şiirle bir yandan babasına kafa tutmakta öbür yandan da ağabeyesine biteviye taş atmaktadır.

4. 1649 da Safevi Türkmenler bir baskınla Kandaharı kuşatıp almışlardı. Gürkaniler (Timur oğulları) üç kere onu geri alma-

³¹ تعز من تشاء و تبرئ من تشاء bir parça آءل-ء - ءمرآن سuresinin 26 ncı ayetinden

³² من اذل نفسه اعز الله

³³ اذنء ذنوب و افءءش عيوب

³⁴ Nas suresinin 3 üncü ayetinin sonu ile son iki ayeti : وسواس الجناس الذى يوسوس فى صدور الناس من الجنة والناس

³⁵ زبان عرض ندارم بغير عذر گناه

³⁶ به بخش جرم من رو سياه و نامه سياه

³⁶ Ahkâm-ı Âlemğiri (ahkâm 3)

ya uğraşırlarsa da bunu başaramazlar. İlk iki seferi Evrengzib yapar. Birincisinde (1649) kent ve kurganı geri alamaz çünkü ordusu bir kuşatma için değil kuşatılmış Kandahara Türkmenlerin eline düşmeden yardım etmek için düzenlenmiş; ancak kent'in çabuk düşmesi dolayısıyla vaktinde yetişememiş idi. İkincisinde (1652) Gürkani topçusunun yeteneksizliği görülür, çünkü onların topları bir türlü Kandahar duvarlarında gedik açamazlar; Şah Cihan da bu olmadan saidırı iznini vermez ve orduyu geri çeker. Bunun üzerine işin suçu Evrengzibe yüklenilir; o komutanlıktan çıkarılır, yeniden Dekken'e Subedar (Vali) yapılır ve Kandaharı geri alma ödevi daha büyük bir ordu ve daha çok sayı ve çapta toplarla Dara'ya verilir; bu iş dolayısıyla sarayda ve Daranın adamları arasında Evrengzibin yeteneksizliği ve ağabeyinin üstünlüğü üzerinde can sıkıcı ve yürek kırıcı pek çok söz söylenir; bu da iki kardeşin arasını daha çok açar; ancak Dara da Kandaharı alamayınca bütün bu sözler ona karşı çevrilmiş olur ve bu olay aradaki sevişmemezliği ve çekememezliği daha da artırır.

5. Evrengzibin ikinci Dekken valiliği sırasında (1653-57) da Dara ona her türlü güçlüğü çıkarmaktan geri kalmaz ve Evrengzib babasından gelen her acı yazı veya buyruğu Dara'dan bilir.

1657 Yılında Şah Cihanın hastalanıp oğulları arasında taht savaşı başlamadan az önce Dekken valisi olarak Adilşahi devletine karşı savaşan ve işbu devletin başkent olan Bicapur'u örten kurganları düşürüp başkent yolunu kendine açmış olan Evrengzib Âlemgir babası Şah Cihandan durmak ve barış yapmak buyruğunu alır. Bunda ana etken (âmil) Dara'nın kıskançlığı olmuş ve esasen o Evrengzib'in yardımına gidecek bey ve birliklerin bir kısmını da alıkoymuştu.³⁷

* * *

Tâ çocukluğundan beri Evrengzibie bu kadar karşıt yaşamış olan Dara Şükûh'un nasıl bir adam olduğunu gözden geçirelim.

Şah Cihan onu çok sevdiği için yanından hiç ayırmak istemezdi; kurala uymak için o Allahabat ve Pencaba Subedar (vali)

³⁷ Âlemgirname s. 29 ve 83. Âlemgirin doğrudan doğruya buyruğu altında yazılan bu eserdeki savlama (iddia), Akil Han Razi'nin Zafername-i Âlemgiri' sinde ve Âdab-ı Âlemgiri v. s. eserlerde de bulunur. (Bak : Serkar C. I-II, S. 250).

olarak atamış ise de oralarda edimsel olarak pek az çalışmış, oralarını çok zaman vekilleriyle idare etmiş ve hemen bütün vaktini babasının sarayında geçirmişti; dolayısıyla idare ve askerlik işlerinde görgü kazanamamıştı. Ancak Evrengzib Âlemğir iki defa Kandaharı kuşatıp alamayınca Dara Şükûh, üçüncü sefere kendisinin başbuğ yapılmasını babasından ister ve yapılır, pek büyük bir ordu ile Kandahara yürür³⁸; işbu kurganı beş ay kuşatır, bir sürü saldırıda bulunur, büyülere ve cinlere de başvurur³⁹; yanında birtakım "gaipten haber vericiler,, de vardır. Sonda gülle ve barutu bitince ve kış gelince babasından geri dönmek buyruğunu alır. Halbuki kuşatma sırasında adamlarına "Bizi Muhammed Evrengzib sanmayınız ki o iki defa bu kaleyi alamadan geri dönmüştür,, yolunda sözler söyleye durmuş⁴⁰ ve küçük kardeşine karşı beslemekte olduğu duygu ve düşünceleri açığa vurmuştu.

Görüldüğü gibi Dara Şükûh'un şehzadeligi siyasal ve askerî bakımdan sönük ve başarısızdır; belirtili bir düşüncesi de Evrengzib Âlemğiri çekememesidir; şimdi onun dinî bilgi alanındaki uğraşlarına geçeceğiz.

İlk eseri olan "Sefinet-ül-Evliya,, yı 25 yaşında iken yazmıştır (1639 sonu). Peygamber, onun soyu sopy ve eshabı da içinde olmak üzere 411 evliya, şeyh v. s. nin hal tercümelerini (doğum ve ölüm tarihleri, gömülü oldukları yerler v. s.) kapsar, Dara bunu "Nefahat-ül-Üns,, ve benzerleri eserlerin eksiklerini doldurmak için yazmıştır. Orada kendine Hanefî ve Kadirî demektedir.

"Sekinet-ül-Evliya,, adlı ikinci eserini 28 yaşında iken yazmıştır (1642-43); bunda "Lisanullah denilen Miyan Mir veya Miyan Civ'in ve başta kendi pir ve mürşidi Molla Şah olmak üzere onun başlıca müritlerinin hal tercümelerinden bahsetmektedir. Molla Şah, Darayı Kadirî tarikatına sokan "Pir,, dir.

Bu eser Dara'nın içini açığa vurmaktadır; orada sufilikle ilgili

³⁸ Müntehab-ül - Lübaba göre (C. I, S. 716) 70,000 atlı, 5000 topçu, 3,000 ahadı (bir türlü seçme er), 10,000 yaya bendukçi (fitilli tüfekçi) 6,000 kazma ve baltacı ve pek çok top ve silâh: 10 milyon rupi (bir milyon altın lira kadar) kendisine verilir.

³⁹ Müntehab-ül-Lübaba göre (C. I, S. 723); Yazar Hâfi Han bunları anlatırken Dara Şükûh'un «Sade levhi» sinden yani saflık ve akılsızlığından bahsetmektedir.

⁴⁰ Keza c. I, s. 720 ve 726.

birçok sorumlular ele alınmaktadır, bundan başka Dara'nın anlatıldığına göre;

a) Miyan Mir ile ilk görüşmesi üzerine 4 aydır çektiği bir hastalık derhal iyileşir.

b) 3 üncü görüşmesinde Dara elleriyle Miyan Mir'in ayaklarını tutar ve bu ona "Esrar-ı İlâhiye,, kapısını açar; Mir, Daranın kendi "hayat,, ve "rüyeti,, olduğunu söyler.

c) Dara ondan "Müşahede,, (Allahı görmek) dersleri alır.

d) Dara'nın asıl "Pir,, i olan Molla Şah (ki Miyan Mir'in mürididir) ona bir gün Kadirî tarikatındaki, uzun zaman nefes almamak idmanının çok güç olduğunu ve öbür tarikatlarda bulunmadığını söyler, Dara da bu idmana koyulur ve işi o kadar ileri götürür ki bütün bir geceyi, ister uzun ister kısa olsun, yalnız iki nefes alışla geçirebilecek duruma gelir (!) ; Dara'nın yazdığına göre bunu yaparken kendini bu dünyadan gidiyor sanmakta imiş.

Bütün bunlar on yıl kadar sonra Kandaharı, büyü yaparak ve "cin,,lerin yardımını sağlayarak almayı uman adamdan beklenilecek işlerdir; Müntahab-ül-Lübab yazarı Hâfi Han'ın bu iş dolayısıyla "Sade Levh,, sözünü kullanması ise o devirde bile bu gibi işlerin saçmalığının anlaşıldığını gösterir.

Yine bu eserden anlaşıldığına göre Molla Şah, Darayı Kadirî tarikatını Hindistanda yaymak için bir alet saymış, ondan "mürit,,lerini "irşat,, etmesini istemiş, Dara'nın danıştığı ulema ise ona bunu yaymaması öğüdünü vermişler, ancak Kuran'dan yaptığı bir tefeül (Kuranın herhangi bir sahifesini açıp ilk veya daha önceden kararlaştırılmış bir sıradaki ayeti okumak ve ondan düşünülen iş hakkında hüküm çıkarmak) ondan yana çıkmış, v.s.

Molla Şahın Dara için yazdığı bir gazel aşağıdadır:

« Birinci ve İkinci Sahibkıran (Büyük Timur ve Şah Cihan)
haşmet sahibidirler.

« Bizim Dara Şükûh (ise) oldu gönüllerin Sahibkıranı.

« Nihayet o, bu dünyadan iki âlemin metaını.

« Gönül dükkânının metaından kendi eline geçirdi.,⁴¹

صاحبقران اول و ثانی قرین حشمت اند
دارا شکوه ماشده صاحبقران دل
آخر زکائیات متاع دوکون را
کرد او بدست خود زمتماع دکان دل

Dara'nın 3 üncü eseri "Risale-i Hak Nüma,, dır ; 31 yaşında iken 1646 da bitirilmiştir, bunda mânevi gelişmenin yani "Erme,,nin, türlü derecelerini anlatmakta ve bu eserinin ancak bir "Pir,,in "Yari,, olanlarca okunulup anlaşılabilceğini söylemektedir. İlâhi ilham. "Tevhit,, ve "İrfan,, kapılarının bu "Fakir,, e (Daranın kendisi) bir şehzade olmasına rağmen açılmış olmasının Allah'ın her beğendiğini yükseltip kendine çekebileceğine bir kanıt (delil) olduğunu da ileri sürmektedir.

4 üncü eseri "Şathiyat,,⁴² veya "Hasenat-ül-Ârifin,, dir. Onu 38 yaşında iken 1653 te bitirmiştir, orada sufilerin vecde geldikleri sıradaki sözlerini toplamıştır, bunlar arasında "Ehli Sünnet,, in inanlarına uymıyanlar da vardır.

Dara girişinde demektedir ki :

"Ehli tarikatın elde dolaşan kitaplarını yeter bulmamaya başladım ve vecde geldiğim sıralarda en ulu hakikatı ifade eden sözler söylemeye koyuldum ; kıt bilgileri dolayısıyla kötü özlü bazı kimseler bana ta'n etmeye ve "ilhat,, isnadeylemeye koyuldular. Bana öyle geldi ki İsa'nınki yerine Deccal'ın, Musa'nınki yerine Firavun'un ve Muhammed'inki yerine Ebu Cehl'in kafasını taşıyanları ikna için yüksek ruhlulu kutsal uzkişilerin sözlerini kanıt olarak Şathiyat adı altında toplamak uygun olacaktır.,,

Görüldüğü gibi Darayı 1653 yılında artık "ilhat,, ile, yani doğru inandan döneklilikle, suçlandırmaya başlayanlar olmuştur. Yine bu eserde Dara'nın Hinduluğa eyginlik göstermeğe başladığı belirmektedir, çünkü orada bir Hindu "Fakir,, i olan Baba Lal'in : "Hakikat hiçbir dinin inhisarında değildir,, sözünü nakletmektedir.

Dara'nın 5inci eseri "Mecma-ül-Bahreyn,, yani "iki denizin buluştuğu yer,, dir. Onu 42 yaşında iken 1655 te yazmıştır. Bu eserde Dara'nın açıktan açığa bazı yeni yollara girdiği görülmektedir. Kamutanrıci (Vücudiye'ci-Panthéistique) bir anlayışla İslâm ve Hindu dinlerinin, aynı şey veya biribirine pek yakın şeyler olduğunu tanıtlamaya (ispat) çalışmaktadır : bunun için elden geldiği kadar Ayet ve Hadise, bunlar olamayınca Sufilerin sözlerine dayanmaktadır. Aynı zamanda Ekber'in dinî siyasasına kaymak istediği de sezilmektedir, ancak sırf din bakımından İslâm ve

⁴² شطحيات yüksek zevkli şakalar.

Hindu dinlerini birbirine benzetme işinde bu eser Ekber'in söylemiş olduklarından çok ilerigitmektedir. Eserde göze çarpan bir yön de "Küfr", kelimesinin bir hakaret gibi değil "İslâm"ın bir eşi, acun terazisinin ikinci bir kefesi gibi kullanılagelişidir.

Girişin önemli parçaları aşağıdadır :

Besmele

« Onun (Allahın) adına ki onun adı yoktur
« Herhangi adla çağırırsanız başını kaldırır ⁴³

" Pek çok hamd o "Tek,, e ki eşsiz ve örneksiz güzel yüzünde birbirinin karşılığı olan Küfür ve İslâm zülfünü (yüzün iki yanından sarkan saç) göstermektedir ve onlardan hiçbirini güzel yüzüne veya yanağına (ruh) perde yapmamıştır.

« Küfür ve İslâm Onun (Allahın) yolunda seğırtmektedir.
« Tek'tir, ortağı yoktur diye bağrışarak ⁴⁴

⁴³ Hakîm Senai حکیم سنائی Gaznevinin «Hadikat-ül-Hakikatinden alınmış bir beyit:

بشام آنکه او نامی ندارد بهر نامی که خوانی سر بر آرد

Dara Şükûh'un da bu yolda bir rûbai'si vardır :

يك ذره ندیدیم زخو رشید جدا هر قطره آب هست عین دریا
حق را بچه نام کس بتواند خواندن هر نام که هست هست از اسماء خدا

Bir zerre görmedik ki güneşten ayrı olsun

Her su damlası denizin kendisidir

«Hak» ne adla çağrılabilir

Her ad ki vardır, Allahın adlarından biridir.

⁴⁴ Ekber'in Keşmir'de hem Müslüman hem de Hindular için yaptırmış olduğu bir imarete Ebul-Fadl Allami tarafından yazdırılan beyt. (Derbar-ı Ekberî S. 492).

کفر و اسلام در رهش بویان
وحده لا شریک له گویان

Burada Ekberin İslâm ve Hindu dinlerini yakınlaştırmak için giriştiği uğraş yolunda Ebul-Fadl Allaminin bir yakıştırmasını görüyoruz; çünkü bu beyit yukarıda adı geçen ünlü Sufi Gazneli Hakîm Ebul-Mecd Mecdüd Senai'nin «Hadikat-ül-Hakikat» ında şu biçimdedir. (Baştan 12 nci beyit):

کفر و دین هر دودر رعت بویان
وحده لا شریک له گویان

«Küfür ve dinin her ikisi Senin (Allahın) yolunda seğırtmektedir».

«Tek'tir ortağı yoktur diye bağrışarak»

Bu biçimde «Küfr» daha çok dinsizlik anlamına kaçır; Ebul-Fadl'ın bu beyte

“Her şeyde O görünür, ve her şey Ondandır, ilk cilveger (tecelli eden) Odur, sonuncusu da odur ve ondan başka varlık yoktur.

- « Komşu ve arkadaş ve yoldaş hep Odur
- « Dilencinin paçavrasında ve Şahın atlasında hep Odur
- « Büyüklerin encümeninde ve toplanılan gizli odada
- « Billâhi hep Odur, yine Billâhi hep Odur⁴⁵

“Peygambere, Âl'ına ve Eshabına dua... kedersiz ve sıkıntısız *Fakir* Muhammet Dara Sükûh der ki: Gerçeklikler gerçeğini (Hakikat-ül-hakayik) kavradıktan ve *Hak* üzere olan Sufilik mezhebinin remz ve inceliklerini inceledikten ve bu büyük armağandan (atiye-i üzma) feyz aldıktan sonra Hint tektanrıcılarının (müvehhidan - monothéistes) özünü (meşrep) anlamak istedi; ve bu kavmin inceleyicileri (muhakkikan) ve onların olgunları (kâmilan) ile ki idman (riyazet), anlayış ve kavrayış'ın sonuna ve tasavvuf ve Allahı anlamanın (bulmanın: Hüda yabi) en yüksek derecesine varmışlardı, birçok görüşme ve konuşmalarda bulundu; yalnız sözlerde başkalık buldu, gerçeği veya Tanrıyı (Hak'kı) tanımakta başkalık görmedi; bu yüzden iki yanın da sözlerini karşılaştırdı ve bu sözlerinin bazılarını ki -*Hak* arayıcıları için onları bilmek zaruri ve çok faydalıdır- birleştirdi ve bu risaleyi tertibetti. Bu (risale) *Hak* tanıyan iki taife'nin (Müslüman ve Hindu) hakayik ve

verdiği biçimde ise anlam biraz zorlanılırsa «Küfr» İslâm'ın bir karşılığı olarak «Hindu dini» anlamına çekilebilir.

Gerek Ebul-Fadl gerek Dara Şükûh, Hakîm Senai'nin ününden asılanmak istemişlerdir. Bu sufi ve şaire ilhat isnadedildiği vakit Bağdat hilâfet makamınca doğru inan sahibi olduğuna dair bir fetva çıkarılmıştı. Kendisi başlıca yazılarını Gazne Sultanı Sevüktekin oğlu Mahmudun 4 üncü göbekten torunu Behram Şahın saltanatı sırasında (1118-1152) yazmıştır.

⁴⁵ Mevlâna Abdürrahman Câmî'nin bir rûba'isi :

همسایه و همشین و همره همه اوست
 در دلق گداو اطلس شه همه اوست
 در انجن فرق و نهانخانه جمع
 بالله همه اوست ، ثم بالله همه اوست

Son iki mısraın tercümesinde daha tasavvufi bir anlam aranılırsa şu da denilebilir :

Eşyanın biribirinden ayrı ve toplu bulunduğu her iki vücut mertebesinde de onun adına tekrar tekrar kasem ederim ki hep Odur, hep O». Bu biçim Bay Necati Lûgal'indir.

bilgilerinin dergisi olduğu için ona "Tasavvuf insaftır, ve tasavvuf külfetlerin bir yana bırakılmasıdır,"⁴⁶ ulular sözü gereğince *Mecma-ül-Bahreyn*⁴⁷ adını verdi. Her kim de insaf varsa ve her kim anlayış sahibi ise bu işlerin incelenmesi için ne kadar derine gitmek gerektiğini kestirir, eyi anlayış sahibi kavrayıcılar bu risaleden çok hazzedeceklerdir, ve iki yan'ın (Müslüman ve Hindu) kıt anlayışlı olanları bunun faydalarından pay edinmeyeceklerdir. Bu incelemeyi kendi buluşuma uygun olarak kendi zevkim ve ev halkım için yazdım ve benim her iki kavmin aşağı tabakası ile (avam) işim yoktur. Hoca Abdullah Ahrari - sıraları kutsal olsun - buyurmuştu ki: "eğer bilirim ki hata ile dolu bir kâfir tektanrıcılık türküsünü söylüyor; gider onu ondan dinlerim ve minnettâr olurum. İstiane ve tevfik Allahtandır.,"

Dara'nın bu eseri üzerinde doha çok durmuyacağız; onun biteviye Ayet ve Hadisleri Hindu kitaplarının türlü parçalarıyla karşılaştırması sofu Müslümanları kızdıracak özde idi, bundan başka *Veda* için (ona Bid demektir) *Kitabı Asumani* (gökten inme kitap) demekte (*Beyan-ı Anasır S. 5*); *Beyan-ı Ruyet* bölümünde de (S. 20) bu düşünceyi berkitmekte ve şöyle demektir:

"Ulu Tanrıyı görmeye (*Ruyet*) Hint tektanrıcıları *Saçatkâr* (Saksatkara) yani "Tanrıyı baş gözü ile görmek," derler. Bilesin ki dünya ve ahirette Ulu Tanrıyı zahir ve batın göziyle görmek işinde peygamber ve evliyadan hiçbiri duruksamamıştır (teredüdetmemiştir) ve bütün Ehli Kitap ve her milletin olgun ve bilginleri bu işe inan etmişlerdir, ister *Ehli Kuran*, ister *Ehli Veda* (Bid) ister *Ehli Tevrat* olsun,,"

"*Beyanı Sıfatı Allahu Taala*," bölümünde (S. 11), Hindularca kâh mabut kâh tanrılığın bazı sıfatlarının tecellisi gibi gösterilen Brahma, Vişnu ve Mahesvara'yı pek zoraki bir biçimde İslâm'daki meleklerden Cebrail, Mikâil ve İsrâfil ile bir, yani aynı uzkişiler gibi göstermektedir.

Bunlar ve benzerleri yazılar sofu Müslümanlara, Darayı "tekir," için yeter silâh vermekte idi.

Dara 6 ncı eser olarak Hindu dini kitaplarından Upanişat'ların⁴⁸

⁴⁶ التصوف هو الانصاف، التصوف ترك التكليف.

⁴⁷ İki denizin (Müslüman ve Hindu acunları) toplandığı yer.

⁴⁸ Hindu dinî felsefesinin ana kaynağıdır; Hindularca ilham eseri sayılırlar. Dünya ve ahiret saadetinin çok üstüne çıkmış yüksek dimağlara mahsus

bir kısmını Farsçaya çevirmiştir. Bu çeviriş 1656-7 de yani kendisi 41-42 yaşlarında iken Benares'in Hindu bilginlerinin yardımıyla yapılmıştır. Önemli olan Dara'nın yazmış olduğu "Giriş,,tir; bunda özet olarak şunları demektedir:

"Kendisi, (Dara) *Tevhit* (Tektanrıcılık) hakkında ulu sözler söylemiş olan türlü *Tarikat* ilerigelenlerini görmek ve söylediklerini dinlemek istemiş ye *Tasavvuf* üzerine yazılmış türlü eserleri okumuş ise de kocaman bir deniz olan *Tevhid*'i anlamak yolundaki iştıyaki gittikçe artmış. Aklına biteviye yeni yeni sorumlular gelmiş, Allah'ın sözlerine başvurmadan bunları çözülemek imkânsız olmuş. Kuranda ve kutsal kitaplarda saklı birçok sırlar varsa da bunları tefsir etmek mümkün olamamış. Bu yüzden o (Dara), gökten inme bütün kitapları okumak istemiş, çünkü Allahın sözleri birbirini anlatır ve açıklarmış; çünkü bunlar bir yerde toplu ve özet olarak başka bir yerde de ayrıntılı olarak bulunurmuş ve ayrıntılar özeti anlamaya ve açıklamaya yararmış. *Ahd-ı Atik* ve *Ahd-i Cedidi* ve *Mezamir-i Davud*'u ve öbür yazıları okumuş, ancak onlardaki *Tevhit*'e ait yazılar çok azmış ve özet olarak verilmekte imiş ve eldeki çevirmeler de istenilen sonucu sağlamaya yarayacak biçimde değilmiş...

"Bundan sonra O (Dara) Hinduların-ki *Tevhidi* inkâr etmekte imişler-dinî eserlerini incelemiş ve görmüş ki *Veda*'lardaki *Tevhit*'i tazammun eden yazılar bir *Tevhit Denizi* olan *Upanihat* (Upanişat) larda toplanılmış ve açıklanılmış; dolayısıyla bunları (Farsçaya) olduğu gibi ve doğru olarak Hindu bilginlerinin yar-

olup insana en yüksek ve mutlak bilgiyi verir ve onu tam selâmete erdirir addolunurlar. Daha Şükûh'tan önce El-Biruni de bunları İslâm tasavvufu ile karşılaştırmayı düşünmüştür. Özet olarak Upanişatlar insanın «Atman» yani «ruh» ve «öz» ünün (insan «ben» ve «özüm» dediği vakit anladığı mefhumun), acundaki «Mutlak Kudret» aulamında alınmış «Brahman» ile aynı şey olduğunun sezilmesine ve anlaşılmasına yararlar, daha kısa olarak insanı (bunu anlamak kudretinde olan pek yüksek zekâ ve kabiliyetleri) «Erdirirler». İşbu «Mutlak Kudret» mefhumu «Tevhit» yani «Tek-tanrıcılık» sayılabilir. «Ermek» için açıklık, nefesini elden geldiği kadar kesmek ve bin bir ezaya katlanmak da bir kural gibidir.

Bu felsefenin başlıca gelişme devri milâttan önce 6 ncı ve 5 inci yüzyıllar olduğu tahmin olunmaktadır. Upanişatların ilk Fransızca ve Lâtinceye çevrilmesi Ankötîl Döperron (Anquetil Duperron) tarafından Dara Şükûh'un işbu Farsça çevirmesinden yapılmıştır.

dımıyle çevirmiş. *Aklına gelmiş olup da bütün uğraşlarına rağmen çözülenmemiş olan herhangi bir güç sorum veya ulu düşünce Kurana uygun veya onun bir açıklaması olan ve "İlk Semavi Kitap," ve Tevhit Denizinin kaynağı bulunan bu eski eser sayesinde apacık olmuş ve Kur'anın şu ayeti bu düşünce ile Upanişatlar hakkında nazil olmuş görünüyormuş*⁴⁹.

"O Ulu bir okumadır (Kuran-ı kerim), gizli kitap içindedir, ancak temizlenmiş olanlar ona el sürebilirler, Allah'tan inmiştir,"⁵⁰

"Güvenle söylenilebilir ki bu Ayet, *Mezamir-i Davud'a* (Zebur), *Tevrat'a* veya *İncile*, ne de *Levh-i Mahfuza* - çünkü "Tenzil" sözünü ona ait olamaz - işaret etmemektedir. Upanişat ise gizli bir sır olduğundan ve yukardaki Ayet'in medlulü onda bulunabileceğinden *Kitab-ı Meknuz* yani *Gizli Kitap* sözünün ona işaret olduğu muhakkaktır. İşbu *Fakir* (Dara) bu kitabın delâletiyle bilinmeyen şeyleri öğrenmiş, anlaşılmasını sorumluları anlamıştır..."

Dara, Farsça yaptığı çevirmeye *Sırr-ı Ekber* (En büyük sır) ve *Sırr-ül-Esrar* (Sırların sırrı) adını vermiştir.

Dara'nın işbu "Sırrı Ekber," in başına koyduğu giriş'ten bu eseri Kuranla bir ayarda hattâ imlediğimiz kısımlara göre ondan da üstün tuttuğu veya tutmaya eygin olduğu anlamı çıkarılabilir; bu yüzden sofu Müslümanların ona karşı ne kadar kızmış oldukları kolayca tahmin edilebilir.

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki hiçbir yerde Dara'nın İslâm dininden çıkıp Hindu veya başka bir dine girdiğini gösteren bir yazısı yoktur; dolayısıyla ona "Kâfir oldu," denildiği vakit bunu bazı Avrupa yazarların yaptıkları gibi harfi harfine değil bizde Cumhuriyet devrinden önceki geniş ve pek belirtilmiş olmanın anlamında daha doğru olur.

⁴⁹ İmler bizimdir.

⁵⁰ انه لقران كريم في كتيب مكنون لا يسه الا مطهرون. تنزيل من رب العالمين

«Sure-i Vaki'a», ayet 77-79.

Bütün Müslüman müfessirler ayetteki «meknun = gizli» sözünü «masun = korunmuş» ve «mahfuz = saklanmış» diye tercüme ve tefsir etmektedirler, Dara ise bunu, o ana kadar gizli kalmış diye anlamakta yani «meknun» sözünü tam anlamıyla almakta ve bundan ayetin Kuran, Mezamiri Davut, Tevrat ve İncil gibi bütün İslâm acununca bilinen kitaplara değil gizli kalmış bir kitaba işaret ettiğini ileri sürmekte; keza ayetteki «tenzil» sözü dolayısıyla bunun «Levh-i Mahfuza» ait olamayacağını çünkü bunun inmeyip gökte kaldığını ileri sürmektedir, dolayısıyla onun düşüncesine göre Ayet «Upanişat»lara işaret etmektedir.

Dara Şükûh'u başka bir yönden inceliyelim. Acaba Sufiliğe ve dinî sorumlara merak ve eygünlüğü onu bu dünya ile ilgili istek ve hırslar'ın üzerine çıkarmış mıydı, yani bütün anlamıyla bir *Allah Adamı* veya bir filozof olmuş muydu; olaylar bunun aksini göstermektedir; O, dünya büyüklüklerini, para, iktidar, askerî ün, taht v. s. yi hep candan aramıştır, dolayısıyla bu dinî ve tasavvufî eserlerini, kendinde bu yolda inan ve duyguların bulunduğu da inkâr edilememekle birlikte, kısmen de Hindulardan ve Kadiri gibi tarikat erbabından yanat (tarafdar) kazanmak amacıyla ve dolayısıyla ilerdeki saltanatını düşünerek yapmış olduğu aklı gelmektedir.

Dara'nın dünya hırslarını beslediğini ve çok kere onların gerektirdiği küçüklüklerden kaçınmadığını gösteren birkaç olayı aşağıya koyacağız:

1. 1641 yılında (yani *Sefinet-ül-Evliya*'yı yazışından iki yıl sonra ve *Sekinet-ül-Evliya*'yı yazışından 1 yıl önce) Safevî şahlarından Safi'nin Kandahar almak için Horasana bir ordu gönderdiği duyulunca Şah Cihan o yöne gidip işbu kenti korumak için savaşmayı düşünür; bunu öğrenince *Müntaab-ül-Lübaba* göre (c. I. s. 589):

“Padişahzade Dara Şükûh iltimas eder ki *Hazret* (Şah Cihan) devlet içinde (keyfini bozmıyarak) Lahor Dar-üs-Saltana'sında rahatcana otursun, *Kızılbaş-ı bed maaş* sorumlunu çözülmek ve Şah Safi'nin şerrini defetmek işi,, kendisine bıraksın. Bu dileği kabul edilir ve buyruğu altına büyük bir ordu verilir. Az sonra öğrenilir ki Şah Safi ölmüş ve yerine çocuk olan oğlu 2nci Abbas geçmiştir. Bunu duyunca Dara Şükûh elindeki kocaman ordu ve pek büyük sayıda topla hemen Horasan Ülkesini ele geçirmek için ilerlemek ister ve bunu babasına yazar; Şah Cihan karşılık olarak der ki: “Babasını kaybetmiş ve henüz Saltanata alışmamış çocuğun başına iş çıkarmak eyi yol tutmuş padişahlara yakışmaz; çabuk yanıma geliniz çünkü o sevgili oğlumu (Dara) görmekten duyacağım gönül açıcı lezzet yedi iklimi teshirden duyduğumdan üstündür.,,

Burada Sufilere yakışacak düşünce, ister içten olsun ister olmasın, Şah Cihaninkidir. Dara'nın tasarısı ise felsefi bakımdan ancak haris bir fırsat düşkününe yakışır.

2. 1653 yılında yani 5 inci eseri olan Upanişatların çevirmesini *Sırr-ı Ekber* veya *Sır-ül-Esrar* adıyla çıkarmadan öz önce Kandahar kurganının geri alınma işinin kendisine verilmesini, yukarda daha ayrıntılı olarak anlattığımız gibi, babasından istemiş ve sefer sırasında biteviye küçük kardeşi Âlemgir'i kıracak sözler söyleyerek hiç de mutasavvuf ruhu taşımadığını yeniden göstermiştir.

3. Ahkâmı Âlemgiri'ye göre Dara'nın babasının beylerine karşı eyi davranmadığını ve babasının buna canı sıkıldığını yukarda görmüştük. Müntahab-ül-Lüpab'dan (C. I, S. 581-2) öyle anlaşılıyor ki Dara babası yanında çok sözü geçenleri çekemekte imiş; işbu eser bunu Vezir-i Kül (Başbakan) Sadullah Han hakkında yazmaktadır, Ahkâmı Âlemgiri'de, Dara'nın kırdığı ve gücendirdiği birkaç büyüğün adı arasına Sadullah Han'ını de koymaktadır.

4. Dara'ya babasınca verilen rütbe ve para her türlü sınırları aşmıştır; şehzadeler arasında taht kavgası başladığı yılda 60,000 atlı komutanı yapılmış ve yıllık aldığı para 20 milyon rupi'ye (2 milyon altın lira kadar) yaklaşmıştı; o gerçekten derviş huylu bir sufi olsaydı ve bu gibi şeylerden hoşlanmasaydı herhalde bunlar ona verilmezdi.

5. 1657 de Şah Cihan'ın ağır hastalanması üzerine, onun ölmüş olduğu ve yanında bulunan Dara'nın kendisinin rahat tahta oturmasını sağlamak üzere bu ölümü gizlediği inanı yayılmış ve Dara yanlış ve beceriksizce davranışlarıyla bu inanın gelişmesine yol açmıştı. Bu durum karşısında birer Sube (vilâyet) başında bulunan öbür üç kardeş Bengal'da Şüca, Dekkende Evrengzib Âlemgir ve Gücerat'ta Murat Bahş taht kavgasına kalkıştıkları ve Agra'ya yürüdükleri vakit Şah Cihan ve birçok bey onlara karşı ordu göndermektense ana ordunun elde tutulması, şehzadeler Agra'ya gelince onların ve buyrukları altındaki beylerin Şah Cihanca kabul edilip okşanması ve beylerin bir kısmı başkent'te alıkonularak şehzadelerin azalmış bir kuvvetle vilâyetlerine geri gönderilmesi yönüne gitmek istemişlerdi. Bu düşünceye karşın olarak her ne olursa olsun ana orduyu kullanarak ve onun başına geçerek savaşmakta direnen Derviş ve "Fakir," geçinen Dara Şükûh olacaktır ;⁵¹ O, işbu ana ordu ile bozulunca, Şah

⁵¹ Âlemgirname S. 84-85, Müntehab-ül-Lübab C. II, S. 21.

Cihan da kendini korumak olabirliği elden gitmiş olarak Evrengzib'in elinde bir tutsak (esir) olacaktır.

Dara Şükûh'un aşağıdaki beyti onun bu davranışları ışığı altında okunmalıdır :

« Saltanat kolaydır kendini fakr ile tanıştır.

« Damla ancak denize varınca (onunla karışınca) inci olur » ⁵².

Dara Şükûh'un tuttuğu siyasanın bir yönü de, dinî bakımdan olduğu gibi, siyasal ve özel bakımdan da Hinduları kazanmaya çalışmasıdır. Müslüman beylere karşı nasıl aksi davrandığını yukarıda ona çağdaş olan iki eserden gördük.

Hindu beylere karşı, ki birçoğu Raca ve Maharacadırlar, davranışının büsbütün başka olduğunu gösteren kanıtları Prof. Sör C. Serkar vermektedir (c. II. s. 274-5). Ceypur devlet hazinesi evrakında bulunan Dara Şükûhca, Raca Cey Singh'e yazılmış mektuplara göre işbu şehzade sözü geçen Raca'yı kazanmak için biteviye çalışmış ona gönül alıcı yazılar yazadurmuş, armağanlar yollamış, her yazısında sağlığını sormuş hattâ o sırada bir çocuk olan oğlu Süleyman Şükûha da Racaya selâmlar göndertmiştir.

1635 de işbu Racaya yolladığı bir mektupta : "Racputları ayrıca sevdiğini, padişah'ın sarayında onların iş ve asılarını (menfaatlerini) biteviye götüğünün ve koruduğunun onlarca bilindiğini,, yazmaktadır. Dara Hindulara dostluğunu onların mâbetlerine armağanlar yaparak da göstermektedir. Hinduluğun Kudus'ü sayılan Matura'da ünlü Keşav Bay mâbedine oyma taştan bir parmaklık armağan etmişti ⁵³.

Dara'nın Racputlara güveni o kadar büyüktür ki kardeşleriyle taht savaşı sırasında yukarıda anlatıldığı gibi bir barış ve anlaşma yolu bulmak gerektiği yolunda öğüt veren babasının beylerine, onlar kendisiyle birlikte savaşa gelmeseler bile yalnız Raca Çatra Sal Hada ⁵⁴ nın adamlarıyla yani Racputların bir kısmıyla Evreng-

52 سلطنت سهل است خود را آشنای فقر کن قطره تادریا تواند شد چراگو هر شود.

İlk mısra' :

Saltanat kolaydır «Fakir» ol

diye de çevrilebilir ; burada «Fakir» dinî önder anlamındadır.

53 Serkar C. III, S. 293. Racputlar, çok vuruşkan bir Hindu ulusudur.

54 Racput Racalarından ; Hada veya Hara Racputların bir koludur.

zibin adamlarını tavşanlar gibi kaçıracağını söyler; bu "Turani ve İranileri,, (yani sünni ve şii Türkleri) kendisinden soğutur⁵⁵.

* * *

Özet olarak yeteneksiz (kabiliyetsiz) ve haris olan Dara Şükûh kendine dayanak olarak bir yandan Müslümanlar arasında sufileri ve hele Kadiri tarikatından olanları ve öbür yandan da Hinduları ve hele onların en vuruşkan kısımlarından biri olan Racputları seçmiştir; Hindu dinine gösterdiği eyginlik sofu Müslümanları ona düşman kılmış, Racputlara gösterdiği eyginlik ve Türk Beylerine karşı sert davranışı Türk bey ve askerlerini kendisinden soğutmuştur.

Evrengzibin İslâm dinine içten bağlılığından şüphe ettirecek bir sebep yoktur; ancak büyük ağabeyi ve başlıca taht önürdeşi (rakîp) Dara Şükûh'un bu durumu onu bir kat daha sofu Müslümanlara ve Turan ve İran Türklerine sarılmaya ve onlarla iş birliği yapmaya kışkırtan bir yöndü; kolayca kabul edilebilir ki onun, Müslümanlığın kahramanı ve Türklerin önderi gibi davranmasında kendi içten inanları kadar ağabeyinin takınmış olduğu durumun da etkisi (tesiri) olmuştur.

Dara taht için yapılan Şehzadeler Savaşında yenilip yakalandıktan sonra Âlemgir onu öldürtecektir, suçları Âlemgirnamede (s. 34-35) şu yolda sıralanmıştır :

"Son zamanlarında bahtının dönmesiyle ve talihsizliği yüzünden özünde bulunan *ibahat* (kötülüğü mübah kılmak) ve *ilhadı* (doğru mezhepten dönmek) kendine *mübah* kılıp açığa vurmuş ve ona *tasavvuf* adını vermiş, bununla da yetinmiyerek Hindulara ve onların âyinlerine eyginlik göstermiş, biteviye Brahman'lar, Cugi'ler ve Sanyasi'lerle (Hindu rahip, aziz ve pirleri) görüşedurmuş ve bu yanıltıcı ve aldatıcı sürüyü⁵⁶ olgun önderler ve *Hak'ka* ermiş bilginler sanmış, *Bid* (veda) denilen onların kitabını gökten inme kitap ve Allahın sözü bilmiş ve ona "*Mushaf-ı Kadim ve Kitab-ı Kerim*,, demiş, *Bide* (vedaya) karşı tam olarak beslediği yanlış inan yüzünden büyük emekler ve saygılarla dört bucaktan Brahman ve Sanyasileri toplamış, ve onlarla (Vedayı) çevirmeye koyulmuş, bütün vaktini bu doğru olmıyan (nâ-sevap) işe ve kötü yola gö-

⁵⁵ Zafername-i Âlemgiri 34 ve Serkar II, 378 - 9

⁵⁶ گروه ضال ، مضل ، باطل

türen o kitabın anlamları üzerinde düşünme ve incelemelere sarf etmiş ve Allahın güzel adları yerine “*İsm-i A'azm*„ (en büyük ad) bildikleri *Prabhu*⁵⁷ Hindu adını Hindu yazılarıyla üzerinde taşıdığı elmas, yakut, zümrüt ve benzerleri mücevherler üzerine kazdırmış ve bunu bereket getirir sanmış ve ibadet külfetinin ancak eksik (anlayışlılar-nakisan) için doğru, ve bilgin ve olgun (ârif ve kâmil) için gereksiz olduğu inanını beslediği için...„

Âlemgir'in ölümünden sonra yazılmış olan öbür kaynaklar işi daha kısa kesmekte, ancak aşağı yukarı aynı şeyleri söylemektedirler. *Measır-ı Âlemgiri* (s. 4):

“Onun tab'ında Hindu âyinini ve ibahat ve ilhad tarikatını yaymağa eyginlik bulunduğundan din ve devletin namusunu korumak için...„

Müntehab-ül-Lübab'da (c. II, s. 87) de: “buyurdular ki ayağını Şeriat dairesinin dışına atmış. Tasavvufun adını kötölemiş (bednam sahte), işi ilhad ve küfre götürmüş olan Dara Şükûh fakihlerin söylediklerine uygun olarak boğazlanılsın (mezbuha sahte)...„

Bütün bunlar, Âlemgire, tahta çıktıktan sonra tutulması gereken daha doğrusu tutmak zorunda bulunduğu yolu çiziyordu; çünkü doğaldı ki o, kardeşinin ölümü için fakihlerden böyle bir fetva aldıktan sonra kendisi işbu yolun tam tersini tutmak zorunda idi. Dolayısıyla Âlemgir'in sofuluğunda kendi iç inanı veya taassubu kadar tahta çıkış biçiminin de etkisi olmuştur.

* * *

Şimdi Âlemgir'in saltanatına geçelim; burada genel olarak yaptıkları üzerinde değil, din siyaseti ve onunla ilgili konular üzerinde duracağız.

A. Âlemgirin dine bağlılığını gösteren işleri .— (O devirde sosyal yardım işleri din işleriyle birlikte zikredildiği için onun bu gibi işleri de bu bölüm içindedir). Bunların başlıcaları aşağıdadır:

1) Ayak altında sürünebilir diye paralardan “Kelime-i şehadet„ i kaldırır (1069; 1658-9 yılı. *Measır-ı Âlemgiri* 23).

2) “Âsar-ı Acem ve etvar-ı mecus„ tan olması dolayısıyla “bid'at„ saydığı Nevruz (21 Mart) bayramını kaldırıp, 2 nci ve

⁵⁷ «Bereket ve saadet bahşetmeye ve cezalandırmaya kaadir olan» anlamında Sanskrit bir söz.

büyük cülusu ramazanda olduğu için, işbu ayın ilk gününü bayram yapar. (Aynı yıl. Âlemgirname 390).

3) Şeriatın buyruk ve yasaklarına herkesçe saygı gösterilmesini sağlamak, içki ve fuhş gibi kötülükleri kaldırmak için "Turan danışmentlerinin başı,, olan Molla İvaz Vecih'i yılda 15,000 rupiyle (1,500 altın lira kadar) "muhtesip,, olarak atanır ve bütün Subelerin (vilâyet) ve memaliki mahrusenin bütün etraf ve eknafının başında bulunanlara onun buyruklarına uyulması için "yarlık,, lar yollanır (aynı yıl. Âlemgirname 392). Bir türlü bira yapılmasında kullanılan bhang adlı bir bitğin yetiştirilmesi yasak edilir.

4) Sarayında çalgıyı yasak eder; belirli saatlerde çalınan ve nöbet denilen askeri özde çalgı ayrıldır. (1078; 1667-8. Measır-ı Âlemgir S. 71 ve Müntehab-ül-Lübab C. II, S. 212-13). Bu son eser bu iş dolayısıyla eğlenceli bir olayı anlatır. Bir cuma, Âlemgir Delhi'de camiye giderken bin kadar çalgıcının büyük tabutlarla ağıyarak sızlanarak gittiklerini görür, ne olduğunu sordurur; çalgıyı mezara götördükleri karşılığını alır; bunun üzerine der ki: onu o biçimde toprağa gömün ki bir daha sesi çıkmassın. Mir'at-ı-Âlem bu çalgı yasağının Âlemgirin İmam Şafii'ye karşı beslediği büyük saygı dolayısıyla olduğunu yazar.

5 "Haremeyn-i Şerifeyn, sadat, mücavirin, hademe ve mu'tekifinine nezir,, olmak üzere Hicaza 630,000 rupi (63,000 altın lira kadar) yollar. (Aynı yıl. Âlemgirname 449). Bu gibi yollayışlar sık sık görülecektir, daha sonraları gönderilen paraları Mekke Şerifi gerekenlere dağıtmayıp kendisi için sakladığından paraları Surat tecimerleri yolu ile göndermeyi ve gizlicene dağıttırmayı daha uygun bulacaktır.

6) Türkistan ülemasıyle de sıkı bir teması muhafaza etmektedir. Âlemgirnamede birkaç kere "Hoca.... ye, ki Maverâ-ün-Nehr'in muazzez ve muteber Hocalarındandır.... Şu kadar para yolladı,, gibi yazılar vardır. (S 462, 605, 848, 876, 1035).

7) Measır-ı Âlemgirfye göre (S. 529) o kadar "hayrat, müber-rat ve idrarat,, yapar ve sağlar ki ondan önceki pâdişahlar zamanında bunun yüzde biri (üşrû aşiri) yapılmamıştır, bunlardan olmak üzere :

a) Ramazanda 90,000 rupi ve öbür aylarda daha az para gerekenlere dağıttırır.

b) "Dar-ül-Hilâfede,, (Agra) ve öbür kentlerde yoksullar için birçok « bulgurhane » açtırır.

c) Yolcu ve konukların konakladıkları yerlerde han ve benzeri yapılar yoksa bunları yaptırır.

d) Bütün camileri devlet hazinesinden onartır ve onlara imam, müezzin ve hatip kor ve bu iş için pek çok para harcar.

e) Bütün « fuzela ve müderrisler,,e iş verir ve geçim sağlar; bilgi öğrencilerine (talebe-i ilim) geçim sağlar.

f) Measır-ı Âlemgiriye göre (S. 529): "Bütün Ehli İslâm,, Hanefi mezhebi ülemasının fetvalarıyla iş gördükleri halde fıkıh kitaplarındaki meseleler, kadı ve müftülerin karşılıkları, zayıf rivayetler ve onların birbirine karşın sözleri yüzünden karma karışık bulunmakta ve bununla birlikte hiçbir kitapta bunların toplu olarak bulunmadığı ve pek çok kitap toplamak gerektiği ve kimsede fıkıh bilgisinde yeter hazırlık, geniş kudret ve yeter tettebbu bulunmadığı için bunlardan mâna çıkarılamamaktadır. Bu yüzden "Padişah-ı Dinpenah,,: Hindistanın ünlü ülema ve tanınmış fuzulâsından kalabalık birtakım bu bilgi (fen) ile ilgili devlet (veya kendi) kitapevinde toplu olarak bulunan kitapları incelesinler, fetvalık meseleleri ortaya çıkarsınlar ve bütün bu kitapların topundan toplu bir eser (nüshai- câmi'a) düzenlesinler ta ki bundan böyle meselelerin çözülmesi kolay olsun, diye buyurur. Bu işin başkanlığı Şeyh Nizam'a verilir ve 200,000 rupi sarf edilir. Çıkan kitaba "Fetvayı Âlemgiri,, adı verilir ve herkes öbür fıkıh kitaplarından müstağnikalır.

Bu bölümü kapatmadan şunu da eklemek isteriz ki Âlemgire halk arasında "Pir,, lik ve keramet atfolunurdu ve "Âlemgir Zinde Pir,, sözü çıkarılmıştı. Agra-Delhi bölgesinde yaşıyan Setnami Hinduların bir ayaklanması sırasında onların büyü ve sihirlerinden ürkmüş olan askerlerini bu korkudan kurtarmak için bayraklarına kendi eliyle yazılmış bazı duaları taşıyan bezler diktirmiş ve tinsel (mânevi) durmu düzeltmiştir⁵⁸. (Müntehab-ül-Lübab, C. II, 252).

*
* *

⁵⁸ Tinsel durumu büyü korkusuyla bozulmuş askerinin işbu durumunu dua ile düzeltmeye çalışmak demek olan bu olay'la Dara Şükûh'un ein ve büyü ile Kandaharı alabileceğine inanması olayı bir tutulmamalıdır.

B. Âlemgirin Hindulara ve Hinduluğa karşı almış olduğu ölçemler : Âlemgirin babası ve büyük babası zamanında Müslümanlar arasındaki Hindulaşma ve bazı camilerin Hindular eline geçmesi olaylarına ve bunlara karşı alınmış ölçemlere bu incelemenin başında göz atmıştık. Âlemgir bu olaylara karşı koyma işini çok daha köksel (cezret) bir biçimde ele alır, ve sade Hindulaşmayı önlemeye çalışmakla yetinmeyip, Hinduları da Müslümanlaştırma işini geniş ölçüde geliştirir.

1. *Mabet yıkma işi* .— Önce bu konuyu ele alacağız. Âlemgirden önceki padişahların bu yoldaki genel siyasaları yukarıda incelenmiştir, Âlemgir de şehzadelğinde ve saltanatının başlarında bu genel siyasayı, yani eskiden kalma mâbetleri olduğu gibi bırakmak, yeniden yapılmış olanları yıkmak, siyasasını güder; bazen bu yıkma işinde artık bir gayret göstermiş olabilir, ancak bu gibi şeyler yersel işlerdi. Âlemgir'in Hindu mâbetlerine karşı aldığı çetin durum 1079 (1669) da yani saltanatının 12 nci yılındadır; bu işte onun, hiç olmazsa kendi görüşüne göre, saldırgal (taarruzi) değil savgal (tedafui) davrandığı söylenilmelidir. Olay Measır-ı Âlemgir'de (s. 81) şu yolda anlatılır :

“Dinperver padişaha arz olundu ki Tette, Mulan ve hele Benares⁵⁹ de batalet nişan (boşluk ve yanlışlık onların nişanı olan) Brahmanlar mukarrer medreselerde batıl (boş ve yalan) kitapları okutmakla meşguldurlar ve *Hindu ve Müslümandan* rağıp ve talip-ler uzun mesefaler katederek uğursuz (şum) ilimleri tahsil için bu yolu kısır cemaatin yanına gelmektedirler. *Bütün Subelerin (vilâyet) başlarındakilere islâm-nizam hükümler gönderildi ki dinsizlerin (Hinduların) medrese ve mâbetlerini yıksınlar (desthoşuu inhidam sazend) ve onların (O küfür Âyinan'ın) ders ve tedrislerini ve dinî âyinlerini kuvvetli bir biçimde durdursunlar.,,*

Bu yazıdan Âlemgirin saldırgal değil savgal bir biçimde davrandığı görüldüğü için onu kör bir taassup ve Hindu düşmanlığı ile suçlandırmak isteyenler eserlerine yazının imlediğimiz yalnız son kısmını almakta ve yukarı kısımları bırakmaktadırlar. (Serkar,

⁵⁹ Bu kentlerin birincisi Sint'in ikincisi Pencabın Batı kısmının başkentidir, üçüncüsü ise Hinduluğun ve hele doğu Kuzey Hindistan Hinduluğunun başlıca ve en ünlü dinî merkezidir; bu yazış, işin hemen bütün Kuzey Hindistan düzlüğü bölgelerine yayık olduğu sanını vermektedir.

C. III, S. 282; Kembric, C. IV, S. 241; İşvari Prasad S. 681). Bunlar yukardaki bütün bölge kitaplarına koyduktan sonra Âlemğirin bu durumda bile doğru yapmadığını, çok ileri gittiğini veya bu davranışıyla siyasal bakımdan yanlış ve kölü bir iş gördüğünü yazsalar da daha içten davranmış ve yazılarını daha inandırıcı kılmış olurlardı.

Âlemğirin bu buyruğu ile ilgili başka bir olay da vardır ki işbu üç eserde onun hiç sözü geçmez; "Genci Erşedi,, ye göre: ⁶⁰

"Kâfirler (Hindular) yapılmakta olan (Benareste) bir camii yıkarlar ve bu işte çalışanları yaralarlar. Bu haberler Şah Yasine varınca o Mandvayadan Benares'e gelir ve Müslüman dokumacıları topluyarak büyük mâbedi yıkar. Esnaftan ⁶¹ olan bir Seyyit, Abdül-Resul adında biri ile anlaşarak Benares'te bir cami yapmayı kararlaştırır ve temeller atılır; onun yapıldığı alana yakın bir yerde bir mâbet vardı ve ona bağlı birçok evde Racputlar bulunmakta idi. Kâfirler (Hindular) orada bir cami yapılmasının uygun olmadığına ve onun yıkılması gerektiğine karar verirler. Gece camiin duvarlarının yıkılmış olduğu görülür, gündüz onlar yine yükseltilir; bu 3 — 4 kere böyle olur; sonda Seyyit bir köşeye saklanır, gece olunca Kâfirler (Hindular) kötü işlerini görmeye gelirler. Abdül-Resul (onların geldiklerine dair) işaret verince kâfirler Müslümanlara karşı vuruşmaya koyulurlar ve Seyyit, Racputlar tarafından yaralanır; bunlar olurken komşu Müslümanlar yetişince kâfirler kaçırlar. Yaralı Müslümanlar Şah Yasine götürülünce o İslâm'ın öcünü almak ister; camiye gelince halk da yakın yerlerden oraya toplanır. Görünüşte işyarlar o evliya ile birlik olmak isteğinde idiler ancak gerçekte (yakınında cami yapılmak istenilen) mâbedi yaptırmış olan Racan'ın Padişah'ın adamlarından olması dolayısıyla ondan çekinmekte idiler. Bu böyle olmakla birlikte Şah Yasin kılıç çekip "Cihat,, a koyulur. İşyarlar ona haber yollayıp Padişahın izni olmadan böyle önemli bir işe girişmenin doğru olmayacağını bildirirler. Şah Yasin aldırış etmeden taş yağmuru altında Çav Hamba pazarına varıncaya kadar

⁶⁰ Şarma, s. 173 den alınmıştır. Metinde bazı karışıklıklar sezilmektedir. Eser'in adı Elliot'un bibliografisinde yoktur. Şarmada kendi bibliografisinde bunun üzerinde bir şey yazmamaktadır.

⁶¹ Burada başka bir olayın anlatılmasına başlanıldığı sanılabilir.

ilerler... kapılar zorlanılır, putlar yerlere atılır; dokumacılar ve öbür Müslümanlar 500 kadar mâbet yıkarlar. Beni Madho mâbedini de yıkmak isterlerse de sokaklar kesilmiş olduğundan bundan vazgeçerler.,,

Burada mâbet yıkma olayının Hindu taassubu yüzünden başlamış olduğunu görmekteyiz; iki olayın da, yani bu ve Measır'ı Âlemgirîdeki olayın birbirine eklenen iki etken (âmil) olması da akla gelebilir; ancak Measır-ı Âlemgiri, Âlemgir'in ölümünden birkaç yıl sonra resmî evrak üzerine yazılmış olduğundan onun yazdığı, esas sayılmalıdır.

Bu işte Sri Ram Şarma kendi eserinde yukarda adı geçen üç eserden ayrılarak Âlemgirin buyruğunun mucip sebebini de yazmakta ancak yaptığı inceleme sonucunda bunun bir bahane olması gerektiğini söylemektedir.

Sih⁶² mâbetlerinin yıkılması işi de bu biçimdedir ve yine bu biçimde yanlış gösterilmiştir, yani zaman tasihçilerinin yazılardan aldatici biçimde eksik parçalar alınarak Âlemgirin durup dururken zulmetmeğe kalkıştığı sanı uyandırılmak istenilmiştir.(Bak: Serkar, c III, s. 313, h. 1 ve Kembric, c. IV, s. 245). Halbuki Muntehab-ül-Lübabta (c. II, s. 651) denilmektedir ki:

“Ecin sınırına (serhaddine) vardıklarında (Âlemgir), Dar-ül-Hilâfet(Agra)ve Pencap nahiyelerinin etrafında Gürü (Sihlerin dini önderlerine verilen ad) fırkasının (taifesinin) ayaklanması (fesadı) haberi gelir... Kötü işli ve Zendavesta'ya tapan (zeydepus) bir kâfirler takımı vardır ki onlara Gürü derler ve daha çok onlara Sih denir; onların önderleri (pişva) *Fakir* elbisesiyle Lahor yakınında oturur; öteden beri her ünlü kent'te ve kalabalık yerde bir mâbet yapmış ve adamlarından bir *Fakir'i* oraya *Naip* olarak koymuştur, tâ ki ona inananlardan biri -o dalâlette bulunan taife ki daha önce Pencab'ın Cat'ları ve Ketri'lerinden ve diğer *rezil kâfir* kavimlerden idiler- işbu mâbede sadaka ve armağan(nezir ve niyaz) da bulunursa bunları toplasın kendine zarurî olan parayı alıkoysun

⁶² Hinduluktan ayrılan İslâm ve Hindu dinleri arasında bulunan ve kast bağlarını ve putları reddeden bir din; buna girenlerin, pek çoğu pek eski ve çok vuruşkan bir Türk oymağı olan Cat'lardandır; büyük çoğunluğu Pencapta oturur. Bu dine girenler zamanla, kısmen olayların gerektirmesi fakat daha çok kendilerinin esasen vuruşkan olmaları dolayısıyla askeri bir örgüt halinde ortaya çıkacaklardır.

ve üstünü sadakatla kendisine yollasın. Huld -Mekân (eser Âlemğir öldükten sonra yazılmıştır.)Bunu öğrenince bu kötü özlünün dışarı çıkarılmasını ve işbu kâfirlerin mâbetlerinin yıkılmasını buyururlar.,⁶³.

Bu yazıdan anlaşılın, Âlemğirin durumu yine saldırgal değil savgaldır; onun istediği, kendisine karşı ayaklanmalar doğuran ve fesat çıkarınların para toplamalarını ve o suretle güc kazanmalarını önlemektir. Bu yolda çok ileri gittiği veya yanlış yol tuttuğu savlanabilirse de (iddia) onu suçlandırmak isteyenler yukarıdaki yazının yalnız *Naip*'lerin kovulması ve mâbetlerin yıkılmasını anlatan kısmını eserlerine almak, üst tarafından bahsetmek ve hükümlerini ona göre vermekle doğruluğa aykırı biçimde davranmaktadırlar.

Bu mâbet yıkmaya işinin ne ölçüde yapılabildiğini kestirmek güçtür ve eldeki kaynaklar bu yolda yeter bilgi vermemektedirler ve bütün mâbetlerin yıkıldığı yolunda bazı gayretli zaman tarihçilerinin yazılarında şişirme olduğunu olaylar göstermektedir. S. R. Şarma'ya bakılırsa iş kesin ve bütün olarak yapılamamış ve yapılmamıştır. (S. 148-9)

Yukardaki yazılarımızdan amacımız Âlemğirin mâbet yıkmaya yolundaki buyruklarını doğru bulduğumuzu söylemek değil ancak olayların bile bile eksik ve aldatıcı bir biçimde gösterildiğini açıklamaktadır. Şu da gözden kaçırılmamalıdır ki o devirlerde daha Avrupada din savaşları sona ermemişti ve orada bu yüzden çok kan akmakta idi ve o zamanın her hangi bir hükümdarı Âlemğirin durumunda bulunsaydı yalnız mâbet yıkmakla kalmaz pek çok da kan akıttırdı.

Bu mâbet yıkmaya işiyle ilgili bazı yasaklar da vardır; bazı Hindu dinî gösterilerinin yapılması, putların açık olarak teşhiri vesaire, gibi.

Mâbet yıkmaya işiyle doğrudan doğruya ilgili büyük ayaklanmalar görülmez; ancak bütün ayaklanma veya Hindularla savaşlarda görülen zorluklarda bu işin de bir payı olduğu ileri sürülebilir.

Bu işlerle ilgili sayılabilecek bir ayaklanma 1669 da Mathura dolaylarında çıkar, ayaklananların çoğu *Cat*'tır; iş, kutsal sayılan bu kent'te eski bir mâbed'in yıkıntıları üzerine bir cami yaptırmış ve daha önce Dara Şükûh tarafından oradaki bir mâbede arma-

⁶³ Olayın tarihi pek anlaşılamiyor.

ğan edilmiş bir taş parmaklığı oradan kaldırmış olan fevcdar (bir türlü kaymakam) Abdün-Nabi'nin Hindularca öldürülmesiyle önem kazanır,⁶⁴ ve az çok büyüdükten sonra bastırılır. Bu işte Hindu taassubunun Âlemgirininki kadar payı olduğu da söylenilebilir; genel olarak Hinduların Benares ve Mathura gibi kutsal saydıkları kentlerde cami yapılmasına, vuruşmayı bile göze alarak, karşı koymak istedikleri görülmektedir.

Setnamı denilen bir Hindu dini hizbinin ayaklanması (Delhi batısında Narnol dolayları) bir askerle bunlardan biri arasında şahsi bir kavgadan doğarsa da oldukça büyür (1672) ve epey kan aktıktan sonra ezilir; Âlemgirin kendi eliyle yazdığı duaların askerinin maneviyatını yükseltmeye yaramış olduğunu gördüğümüz olay budur.

1675 de Sihlerin önderi (Gürü) olan Teğ Bahadır, Siyer-i Müteehhirine göre (c. I. s. 112, Cuningham, s. 64, h. 2) yağmacılığı dolayısıyla, Sih geleneklerine göre (Cunningham History of the Sikhs ve Dorothy Field: The Religion of the Sikhs s. 22) Âlemgirin mâbet yıkma ve İslâmlaştırma siyasasına karşı koyduğu, hattâ Sih dininin İslâm ve Hindu dinlerindeki en iyi kısımları kapsıyan yeni bir din olması dolayısıyla Âlemgiri bu dine girmeye çağırıldığı için Delhiye çağırılır ve öldürülür. Yine Sih geleneklerine göre öldürülmeden önce işkence görür, Müslüman olması veya dinî önderliğini tanıtlıyacak (ispat) bir mucize yapması istenilir; o da bir yazı yazıp boynuna asacağını ve bunu yapınca hiçbir kılıcın boynunu kesemeyeceğini söyler; bu iş denenince doğal olarak kafası uçar; boynundaki kâğıt okununca "baş verir sır vermem,, yazısı çıkar (Cunningham. s. 65)

Oğlu Guru Govind Sing, Sihlerin örgütünü [teşkilât] daha geliştirir ve askerleştirir, komşu Racalarla ve Gürkanilerle [Timur oğulları] türlü talihli çarpışmaları olur; sonda pek sıkışık ve kötü bir duruma düşüp adamlarının çoğu kendisinden ayrılacak ve Âlemgirin çağırısı üzerine Dekkene onun yanına gitmek üzere yola çıkacaktır. Yolda iken Âlemgirin ölümünü öğrenir [17077]. Sihlerin Âlemgire çıkardıkları gaile pek önemli sayılmaz [Bak: Cuningham s. 78-81].

*
* *

⁶⁴ Measır-ı Âlemgiri s. 83.

C. Âlemğirin Müslümanlaştırma Siyasası. — Âlemğir bir yandan Müslümanların Hindulaşmasını önlemek için ölçemler alırken öbür yandan da büyük ölçüde bir İslâmlaştırma amacı gütmüş ve bu uğurda pek çok emeği geçmiştir. O devrin tarihi eserlerinde birçok yerde birçok mühtedinin adının geçmesi ve ihtida sözünün görülmesi, Avrupalı gezmenlerin, yazılarında bunu berkitmeleri ve Âlemğirin 50 yıl süren saltanatında büyük kalabalıkların Hinduluktan Müslümanlığa geçmiş oldukları üzerinde Hindistanda bugüne kadar yaşıyan gelenekler, bu yön doğru veya yanlış sayılsın, bu işte oldukça başarı sağlanmış olduğunu gösterir. Yine bu geleneklere göre Ekberin Müslüman ve Hindu-ları yakınlştırma siyasasından sonra bu sonuncular git gide daha güçlü ve zengin olmuşlardır; Âlemğirin siyasası ise bu gidişi baltalamıştır. (Maratlarla savaşlar konusunu ayrıca inceliyeceğiz).

İşin özeti şuraya varmaktadır ki Ekber, Hindu uyanıklığının artması karşısında Türk devletinin yalnız kuzeyden gelen Türk-lere ve küçük bir azınlık olan yerli Müslümanlara dayanarak ya-şatılmasını tehlikeli bulmuş ve Hindulara Müslümanlarıninkilere eş haklar tanıyarak ve Hinduların Racputlar gibi vuruşkanlarını da orduya alarak her iki unsura dayanmak istemiştir. Ekberden yüz yıl kadar sonra, Hinduluğun Müslümanları şu veya bu bi-çimde eritmesi olabirliğiyle karşılaşan Âlemğir ise, Hinduları büyük ölçüde devlete düşman etmek pahasına da olsa, onları Müslümanlaştırma siyasasına gitmiştir; bu amaçla şahıslara karşı doğrudan doğruya zor kullanmamış, ancak bir yandan Müslü-manlara özdeksel (maddi) ve tinsel (mânevi) asılar (menfaatler) sağlamak öbür yandan da Hindu dini propagandasını elden gel-diği kadar baltalamak yolunu tutmuştur.

Âlemğirden önce Müslüman-Hindu nispeti neydi ve onun uğ-raşları sonucunda ne oldu? Bunu kesin olarak söyleyebilecek du-rumda değiliz. 1641-1666 yılları arasında Hindistanda beş kere gezi yapmış olan ünlü Fransız gezmen ve kuyumcusu Tavernie (Tavernier) orada 1 Müslümana karşı en az 5-6 Hindu bulundu-ğunu yazar (Les six Voyages de Jean Baptiste Tavernier.... en Turquie, en Perse et aux Indes; 1712 basımı, c. I, S. 409); 1931 de yapılan sayım ise 1 Müslümana karşı 3 Hindu gösterir; Ta-verine'nin verdiği sayının sırf takribi olduğu ve hiçbir esaslı incelemeye dayanmadığı; genel olarak Müslümanların Hindu-lardan

daha çabuk çoğaldıkları bilinmekle birlikte yine bu iki nispet arasındaki büyük ayrılık dikkate değer; bu değişiş, her ne ölçüde gerçek olursa olsun, en çok Âlemgirin ölçemleri sonucu sayılmalıdır.

İslâmlaştırma siyasası birkaç yoldan ileri götürülmek istenilmiştir.

1. Yeni Müslüman olanları koltuklamak ve onlara asılar (menfaat) sağlamak.

2. Müslümanların çalımını yükseltmek ve Hindularinkini kırmak.

3. İşyarlıklara elden geldiği kadar az Hindu almak ve bazan işyarlık için Müslüman olmayı şart koşmak.

4. Hinduların vergilerini ağırlaştırmak ve Müslümanlarınkileri azaltmak.

Bu dört yönü inceliyeceğiz:

1. Yeni Müslüman olanlarla Âlemgirin bazan doğrudan doğruya kendisinin uğraştığı, onlara *Kelime-i Şahadeti* öğrettiği hil'at ve başka armağanlar verdiği Müslüman adları taktığı propaganda düşüncesiyle onları fillere bindirip kentlerde gezdirttiği olurdu. (Measır-ı Âlemgir S. 273-4, 528-9 v. s. keza Mir'et-i-Âlem, Elliot VII. S. 159).

Çok kere yeni Müslümanlara gündelik en aşağı 4 ana verilir (rupinin dörtte biri yani aşağı yukarı 2 1/2 altın kuruş eder); daha genel olarak taşralarda, yeni Müslümanlara sünnet edildiklerinden sonra bir hil'at ile bir aylık yiyecek parası verirlerdi. (Ahbarat: yıl 10, yaparak 9; Mir'et-i Ahmedi S. 316; Serkar C. III, S. 278 h. sinden).

2. Müslümanların çalımını artırmak ve Hindularinkini kırmak için bazı ölçemlere başvurulur; 1695 yılında Racputlar ayrı (müstesna) Hinduların silâh taşımaları, file ve Turan, Arap ve İrak atlarına binmeleri, palki (bir türlü tahtiravan) ile gezmeleri yasak edilir. (Measır-ı Âlemgir S. 370; Müntehab-ül-Lübab, C. II, S. 395 ve Ahbarat 1694 sonu). Keza ordudaki Hinduların Müslüman hizmetçi kullanmaları yasak edilir ve git gide devlet hizmetindeki Müslüman işyarların bir Hindu işyarın buyruğu altında bulunmaları garip ve uygunsuz görülmeye başlanır. (Şerma S. 135 de birkaç örnek vardır).

3. 1671 yılında Âlemgirce, subedar (vali) ve taallukdarlara (bazı şartlarla birtakım topraklara hâkim kimseler) buyruk yolla-

nılır ki Hindu olan Pişkar'lar (daire başları?) ve *divani*'ler (muhasbeci, defterdar) işten çıkarılıp yerlerine Müslümanlar alınsın ve *Halise*'lerdeki (doğrudan doğruya devletçe idare edilen yani tımar olarak verilmemiş olan yerler) bütün Kruri'ler (tahsildar) Müslüman bulunsun (Müntehab-ül-Lübab, c. II, s. 249). Daha sonra bu iş yürütülemediği yani yeter sayıda yetişmiş Müslüman işyar bulunmadığı için *Defter-i Divani* (tahsilât dairesi) ve *Bahşiyani-Serkar*'ın (Ordu'da türlü derecede ve ödevi olan uzkişiler) pişkârları yarı yarıya Müslüman ve Hindu olsunlar. (Müntehab-ül-Lübab, c. II, s. 252) Measırı Âlemgiride (s. 528) Âlemgirinin ölümü dolayısıyla genel siyasası üzerine yazılan kısımda: "Hindu kalem sahipleri bir kalemlerle azledilirler,, denilmektedir. Bu eser tarih sırasıyla anlattığı olaylar için genel olarak doğru olmakla birlikte sondaki bu gibi yazılar ve keza bütün mâbet'lerin yıkıldığını bildiren ona komşu yazı, ölümü dolayısıyla "Dinpenah,, padişahı "övmek,, düşüncesiyle yapılmış şişirmeler sayılmalıdır. Mir'eti Âlem'in buna benzer "toptan övme,, bölükleri de bu özde sayılmalıdır; tarih sırasıyla ve olaylar arasında Müntehab-ül-Lübab'ın yazısı ise daha doğru ve güven değerlidir.

Serkar (c. III, s. 277) de "Müslüman olmak şartıyla kanunguluk,, (kanun söyleyen - bir türlü tahsilât müfettişi, halka vergi kanunlarını anlatan) sözünün bir darbu mesel olduğunu ve Pencapta birçok ailelerde bu şartı taşıyan beratları saklanıldığını yazar.

Şerma s. 160 da bazı suçlar dolayısıyla işten çıkarılmış olan Hindu işyarların Müslüman olunca yeniden atanıldığını gösteren birkaç örnek vermektedir.

4. Âlemgir, İslâmlaştırma siyasasında vergilere çok önem vermiş benzer, başlıca "mahsul,, vergisi ve "cizye,, üzerinde duracağız.

1665 yılında Âlemgir, kentlere satılmak için getirilen mallardan, eğer tecimer Müslüman ise "mahsul,, denilen verginin alınmamasını buyurur. Daha sonra kendisine denilir ki Müslüman tecimerler Hinduların mallarını da kendilerininmiş gibi kentlere getirip satıyorlar; bunun üzerine Müslüman mallarından % 2,5 Hindu mallarından da % 5 alınmasına karar verilir. (Müntehab-ül-Lübab, C. II, S. 229 — 230)⁶⁵.

⁶⁵ Bu konunun ayrıntıları pek belirli olarak anlaşılammakta ve türlü eserlerde karşıtlıklar görünmektedir, ancak olayın esası gerçek sayılmalıdır.

Cizye işini daha ayrıntı ile inceliyeceğiz.

1679 da Hindulardan yeniden *cizye* almaya karar verilir; bilindiği gibi Müslüman olmıyanlardan alınan bu “Şer’i,, vergiyi. Ekber Müslümanlarla Hindular arasında kurmak istediği eşitlik siyasasında önemli bir adım olmak üzere 1564 te kaldırmıştı.

Resmî belgelere dayanarak yazılmış olan Measırı Âlemgiri’ye göre (S. 174):

“... Dinperver ve şeriat güster (dini seven - veya besliyen - ve şeriatı yayan) Hidiivin (Âlemgir) hak taviiyet (hakkı gönlünde gizli tutan) himmeti, İslâm şeriatını yaymak, küfür ve zalâm (karanlık) merasimini yok etmek yolunda sarf edildiği için *küçülmüş (alçalmış) oldukları halde elleriyle cizye verinceye kadar*⁶⁶ fermanı vacib-ül-izanına mutabık ve *rivayet-i şer’iyye* muvafık olarak Huzur (Halise yani doğrudan doğruya merkeze tâbi topraklarda oturan) ve subeler (vilâyetler) *zımmi*’lerinden (Müslüman olmıyanlar anlamında) *cizye* aldılar,,

Bu yazış bu işte ana amacın Hindular arasında İslâmlaşmayı çoğaltmak olduğunu göstermektedir. Daha az tanınmış olan

⁶⁶ Tövbe Suresinin 29 uncu ayetinin .. قاتلو الذین... bir kısmı; Ayet’in bütünü’nün Türkçeye çevrilmesi şöyledir: «kendilerine kitap verilenlerden (Ehli kitap) oldukları halde (Yahudi ve Hristiyan) Allaha ve ahiret gününe inanmıyan, Allahın ve Resulünün haram ettiğini haram tanımayan ve hak dinini din edinmeyen kimselerle küçülmüş (alçalmış) olarak elleriyle cizye verinceye kadar vuruşun (öldürüşün)». Görüldüğü gibi bu ayet, kendilerine gökten kitap inmiş olanlar yani Yahudi ve Hristiyanlar için olup, İslâm dini Veda’ları bu gibi kitaplardan saymadığından Hindular için değildir. Measırı-ı Âlemgiri’deki «rivateti şer’iye» sözü bu karşılığı ortadan kaldırmak için olsa gerektir. İmam-ı Âzam (Numan Ebu Hanife), İmamı Muhammed’in “Elmüvetta,, sında rivayet ettiği: انه رسول الله صلعم اخذها من مجوس هجر (Mecusilere Ehli-Kitap muamelesi yapın) hadisine ve Buhari ve Termizinin rivayet ettikleri: سنوا لهم سنت اهل الكتاب (Peygamber Haçr Mecuslarından cizye adlı) sözüne dayanarak Mecusi ve Hindulardan cizye almayı caiz görmüş ve ayetleri (yukardakinden başka *Bakara* Suresinin 194 üncü ayeti de zikredilebilir) hadîs ile tahsis ve takyidetmiştir. İmam Şafi’i ile İmam Hambeli ise bu ayetlere dayanarak “Ehli Evsan,, ın (put sahiplerinin) cizyesinin kabulüne karşın olmuşlardır. (Bu ayrıntıları Sayın Bay Şerafettin Yaltkayaya borçluyum).

Hindistanda Müslüman Türklerin Hindulara karşı genel durumunu Ziya Berni’nin, “Tarihi Firuz Şah,, sinde görülür (S. 291) orada kadın Mugis Sultan Alaaddin Kalaça (1296 - 1316) der ki: “İmamı Âzam’ın -ki biz onun mezhebindeniz- Hindulardan cizye alma rivayeti öbür Mezhep sahiplerinin hiçbirinden gelmemiştir ve öbür ulemaca Hindular için : ya öldürölmek, ya İslâm (vardır),,

“Kenz-ül-Mahfuz,, un yazdıkları da bu düşünceyi berkitir (Elliot, c. VIII, s. 38).

Ona göre Âlemgir Agrada Hindularca pek kutsal sayılan ve pek çok ziyaretçi çeken bir mâbed'in yıkılmasını buyurması üzerine ilerigelenler işbu ziyaretçilerden alınan paranın çok büyük olduğunu ve bu mâbet yıkılırsa hazinenin çok kaybedeceğini söylediler; karşılık olarak Âlemgir şunları der :

“Dedikleriniz doğrudur, ancak bu konuyu eyice inceledim ve onun üzerinde derin düşündüm; eğer devletin gelirini artırmak istiyorsanız bunun için daha iyi bir yol vardır, o da *cizye* almaktır, böylelikle putperestlik (puta tapma) yok edilmiş, İslâm dini ve gerçe inan yükseltilmiş, bizim ödevimiz yerine getirilmiş ve kâfirler alçaltılmış olur.,,

Manuççi bu amaca oldukça erildiğini göstermektedir, o der ki: (c. II, 234 ve c. IV, 117).

Cizyeyi “ödeyemiyen birçok Hindu tahsildarların baskı ve hakaretlerinden kurtulmak için Müslüman oldu,,... “Evrengzib bu gibi baskılarla işbu Hinduların İslâm dinine gireceklerinden seviniyor.,,

Hinduların cizyeye çok kızdıkları ve onu ödememek için gürültü çıkardıkları ve Âlemgirin herhangi bir verginin toplanmasına göz yumabileceğini ancak cizye için bunu yapamayacağını söylediği Muntehab-ül-Lübab'da görülür (c. II. 278 ve 378-97).

Bu da işin, gelir bakımından çok İslâmlaşma bakımından önemli olduğunu gösterir. Ancak bazen bunun bağışlandığı da olmaktadır, Şerma S. 158-159 da bu yolda birkaç örnek vermektedir.

Cizye verenler varlıklarına göre üç kısma ayrılmışlardır : varlıkları 200 dirhemden (52 rupi; 5 altın lira kadar) aşağı (yoksullar), 200 dirhemle 10,000 dirhem (2500 rupi; 250 altın lira kadar) arası (orta halliler) ve 10,000 dirhemden yukarı (varlıklılar) olanlar.

Sarraflar, giyim eşyası satanlar, geniş toprak sahipleri; tecimerler ve doktorlar varlıklı, işçiler ise yoksul sayılmışlardır. Bu yoksullar ancak kazançları kendilerini ve soy soplalarını geçindirecek sayıyı aşarsa cizye vereceklerdir; dolayısıyla 200 dirhem ve daha aşağı varlığı olanlardan cizye alınması işi pek kesin sayılmamalıdır.⁶⁷ Kõr, sakat ve deliler, ancak varlıklı iseler cizye

⁶⁷ Mireti - Ahmedideki bu ayrıntılar az çok dumanlıdır ve Serkar (C. III, S. 269-270) ve Şerma'nın (S. 157) oradan aldıkları kısımlar da pek kesin anlaşılamamaktadır :

vermekte, kadın, 14 yaşına kadar çocuk, köle ve bir yılda altı aydan uzun bir zaman hasta kalanlar da onu vermemektedirler. Devlet işyarları da cizye vermemektedirler.

Bu verginin ağırlık derecesini göstermek için bazı hesaplar yapılmıştır. Yoksul işçilerden cizye ancak kazançları kendilerinin ve soy şöplarinin geçimlerini sağladıktan sonra artan paradan alınacağına göre varlıkları 200 dirheme kadar olanlardan kimlerin ne gibi şartlarla cizye vereceklerini kestirmek elden gelmemektedir; dolayısıyla bu yoldaki hesaplar bizce temelsizdir. Bu kayıt göz önünde tutulmak şartıyla yoksul, orta halli ve varlıkların cizyeleri 12, 24 ve 48 dirhem yani $3 \frac{1}{3}$, $6 \frac{2}{3}$ ve $13 \frac{1}{3}$ rupi (aşağı yukarı 35, 70 ve 140 altın kuruş) eder.

Profesör Serkar (C. III, S, 270) şöyle bir hesap yaparak der ki :

“(Cizye) hiçbir vakit $3 \frac{1}{3}$ rupiden aşağı olamamaktadır, bu ise 16 ncı yüzyılın (Ain, I, 63) sonunda 9 maud⁶⁸ ağırlığında buğday ununun çarşıdaki değeridir. Dolayısıyla devlet, verginin en az olduğu şıkta, yoksullardan bütün bir yıllık yiyeceklerini dinî müsamaha karşılığı olarak almaktadır.,,

Bu hesap bizce pek doğru değildir; çünkü arada geçen yüz yıl içinde (Ayini Ekberi 16 ncı' yüzyılın ikinci yarısında veya sonlarındaki fiyatları vermekte, halbuki Âlemgirin cizyeyi koyuşu 17 ncı yüzyılın ikinci yarısındadır). Gümüş değerinin çok düşmüş olduğu unutulmaktadır. Dünya gümüş istihsali yeni keşfolunan Amerika gümüş madenlerinin işletilmesi yüzünden 3-4 misli ve bazı yıllar daha da çok artmış ve Avrupada gümüşün değeri 4-5 misli düşmüştür. Bunun Hindistanda ne vakit ve ne ölçüde tesirini gösterdiğini kesin olarak söylemek güç ise de bu tesir her halde önemli olmaktan geri kalmazdı ve yine önemli bir ölçüde sözü geçen devrede kendini göstermiş olmalıydı.

Buna göre yukarda sözü geçen kayıtlar bir yana bırakılsa ve cizyenin bütün yoksullardan alındığı kabul edilse bile Prof. Serkar'ın dediği gibi bir adamın bir yıllık yiyeceğinin değerine değil ondan birkaç kere daha az bir meblâğa varmaktadır.

Âlemgirin cizyeyi Hindu devletlerin uyruklarından da (tebaa) ister; ki bunu cizyeyi kaldırmış olan Ekber'den önceki padişahlar yapmamışlardı; Çitor Ranası (Mevar Maharacası) Cey Sing ile

⁶⁸ Maud, Maund veya man o devirde 28 kilo kadar ederdi.

haziran 1681 de yapılan barışta işbu hükümdar, cizye karşılığı olarak üç pergeneyi (kaza) Gürkanilere bırakır (Müntehab-ül-Lübab, C. II, S. 261 ve 262; Measır-ı Âlemğiri S. 208).

Avrupalı Şirketler cizye vermeği kabul etmezlerse de Avrupadan getirdikleri mallardan beratları gereğince alınan % 2 gümrük % 3,5 a çıkarılır ve onlardan da böylelikle cizye alınmış olur. (Smith, Oxford History of India, S. 439).

* * *

Gürkani Devletinin Çökmesi ve Âlemğir. — Bu incelemelerden sonra Âlemğir'in Gürkani devletinin yıkılmasında bir etken olduğu savlaması (iddia) üzerinde durmak isteriz.

Bizce bu savlama yanlıştır, öcükten (garaz) gelmez ve siyasal amaçlarla ortaya atılmıştır; çünkü birçok olayların ve bunlar arasında Müslüman-Hindu karşıtlığının sorumu (mesuliyeti) Âlemğir üzerine yükletilmek istenilmiştir.

Şu yön unutulmamalıdır ki Âlemğir'in siyasası devlet içinde önemli ve tehlikeli Hindu ayaklanması doğurmamıştır. Keza yukarıda sözü geçen ayaklanmaların Âlemğir'in dinî ölçemleriyle ilgisi çok az olduğu veya hiç bulunmadığı gibi bunlar o devirdeki Müslüman olan Afgan ayaklanmalarıyla hiç karşılaştırılmıyacak kadar önemsizdirler, Hinduların sözü geçen işler dolayısıyla kızdıkları ve gücendiklerinde duruksanılamakla birlikte bu, yani mâbet yıkma ve cizye almak işi, ne geniş bir ayaklanma doğurmuş, ne de ilerigelen birçok Hinduların ve hele Racput beylerinin devlet hizmetinden çekilmelerine yol açmıştır; bu o devirde, Hindu kütlelerinin genel olarak uyusuk bulunması, mâbet yıkma işinin ancak yersel etkiler (tesir) yapması gibi etkenlere (âmil) yüklenilebileceği gibi Âlemğir'in her giriştiği işin başarılı olması için gereken her ölçemi vaktinde almış olmasından da ileri gelebilir. Büyük ölçüde Müslüman-Hindu çarpışması denilebilecek olaylar Âlemğirin Racput ve Maharat'larla olan savaşları ve biraz da Sih'lerle olan çarpışmalarıdır.

Bu olaylardan birincisinin dinî bir özü yoktur ve şu biçimde başlamış ve gelişmiştir. Afgan oymaklarına karşı Âlemğirin hizmetinde savaşan Racputlardan Marvar Maharacası Cesvent Sing (kendisi Gürkani devletinin en büyük beylerinden olup 7.000 kişi komutanıdır) bu işi görmekte iken 1678 sonlarında, yani mâbet

yıkma buyruğundan on yıl kadar sonra, karargâhı olan Cemrud'da oğul bırakmadan ölür. Âlemgir bunu, coğrafya bakımından çok önemli olan Mervar'ı doğrudan doğruya devlete katmak için, bir fırsat sayar ve Cesvent Sing'in ölümünden birkaç ay sonra doğan iki oğlunun, önce gerçekten onun çocukları olduklarına pek inanmadığını, daha sonra bunlardan sağ kalan Acit Sing'i kendisi yetiştirip ilerde Raca yapacağını söyliyerek Mervar ülkesine el koyar; yerli karşı koyması ve komşu başka bir Racput devleti olan Mevar'ın Maharacası Cey Sing'in işe karışması Racput savağını doğurur ve genişletir. Bu sırada birçok mâbet yıkılması veva camiye çevrilmesi ise, Ekber devri ayrı, hemen her Müslüman-Hindu ve hemen her yerde Müslüman Hristiyan savaşlarında yapılagelen bir işti; dolayısıyla Racput savaşları dinî özde değil (veyahut Müslümanların başka dinden olanlarla yaptıkları her hangi bir savaştan daha büyük bir ölçüde dinî özde değil) siyasal ve ülke ele geçirmek işteğinden doğan savaşlardır.

Marat savaşlarına gelince, her şeyden önce şunu göz önünden kaçırmamalıdır ki işbu ulusun büyüklüğünü kuran Siva, veya sonda saygı ekiyle, Sivacı, Dekkendeki Adilşahı (Bicapur) devletine karşı ayaklanmış bir caygirdar (tımara sahibi) dir, başta savaşları hep bu devlete karşıdır, ve O 1646-7 de Bicapur devletinin birkaç tanınmış kurganını ele geçirip büyük ün ve önem kazandığı vakit Âlemgir daha bir şehzade idi. Keza Sivacı 1659 da Bicapur devletinin en ünlü bey ve komutanı Efdal Hanı, kendisiyle görüşmek dileğinde bulunarak ve her iki yanın buluşma yerine silâhsız birkaç kişi ile gelmesini elde ederek, görüşme sırasında önünde yerlere kadar eğildikten sonra doğrulurken kolu içinde sakladığı "kaplan tırnağı,, denilen bir türlü bıçağı onun karnına saplayıp bu komutanı önce yaraladığı ve sonra da öldürdüğü ve şaşkınlık sırasında ordusunu dağıttığı vakit⁶⁹ Âlemgir kardeşleriyle taht

⁶⁹ Bazı Hindu tarihçileri "Ulusal Kahraman,, adı verdikleri Sivacıyı lekelien bu olayın çirkinliğini örtmek için birçok telifte saptmışlardır. Prof. Serkar "Sivaci and his Times,, (S. 65-67) ve Prof. İşvari Prasad (yukarıda sözü geçen eser S. 654) Sivacinin bu cinayeti kendini korumak için işlediğini ve öldürmeseydi Efdal Hanın onu öldüreceğini ve ilk saldırının Efdal Handan geldiğini savlamışlardır; dayanakları Marat hikâye koleksiyonu kabîlinden olan Sabhasad'ın yazıdır. Bu gibi yazılara pek güvenilemeyeceğini Prof. Serkar aynı eserinin bibliografisinde (S. 406 ve 412) söyler. Gürkanilerin tarihçileri ise ki

savaşı yapmakta idi. Dolayısıyla Marat büyüklüğünün temelini atan olayların bir kısmı Âlemğir daha tahta çıkmadan, öbür kısmı da o daha oraya yerleşmeden, onun başına geçtiği devletin dışında başka bir ülkede ve devlette olagelmışlerdir ve Âlemğirin siyasasıyle uzaktan ve yakından ilgileri yoktur.

Marat büyüklüğünü doğuran olaylar, yukarda da az çok imlenilmiş olduğu gibi şu amillerin tesirile gelişmiştir: a) zaman zaman İslâm eğemenliğine karşı Hindular arasında görülen taşkınlık ve çöşkunluk; b) yaşadıkları ülke dolayısıyla (Dekken batısındaki dağlık bölge) vuruşkan kal mış bir ulus arasında, "kast,, bağlarını gevşeten ve ona varlık ve benliğini duyuran dinî veya sosyal

Adilşahilerle Maratlar arasında geçen bu olay da bir dereceye kadar yansız sayılabilirler- Sivacinin baştan başa hileli bir biçimde davrandığını yazmaktadırlar. (ayrıntılı bir anlatış Müntehab-ül-Lübab, C. II S. 116-118 de vardır). Bu olay muhakeme edilirken şu da unutulmamalıdır ki Efdal Han görüşme yerine silâhsız ve her halde zırhsız gelmişken Sivaci hem elbisesi altında vücudunu hem de başlığı altında başını bir zırhla örtmüş ve korumuş bulunuyordu, Âdilşahilerin ordusu savaşa hazırlıksız darurken Marat ordusu ilk gürültüde saldırmak üzere hazır bulunuyordu, dolayısıyla yukarda sözleri geçen iki tarihçinin ve daha birkaç Hindu tarihçinin "Ulusal Kahraman,, ın hâtirasını lekeden korumak için ileri sürdükleri savlama dayanaksızdır.

Esasen Hint inkılâpçıları Sivaciyi bir bayrak olarak kullanırken bu gibi aytışmalara önem vermemektedirler. «Sir Valentine Chirol», «Indian Unrest» adlı eserinde en ünlü Hindistan inkılâpçı ve bilginlerinden «Tilak» ın şu demecini zikretmektedir (S. 46):

«Efdal Hanın öldürülmesi içinde bundan fazla araştırmalar yapmak faydasızdır. Sivaci'nin cinayeti önceden düşünerek tasarlamış ve işlemiş olduğunu da kabul edelim. Gördüğüş iş eyi miydi, kötü mü? Bu soruy'a Ceza kanunu, Manu kanunları (Hind dini kanunları) veya batı ve doğuda kurulmuş ahlâk esaslarına göre karşılık verilemez. Cemiyeti bağliyan kanunlar sizler ve benim gibi halk için yapılmıştır... Büyük adamlar alelâde ahlaki esasların üstündedirler. Sivaci Efdal Hanı öldürmekle günah mı işledi? Bu sorunun karşılığı Mahabaratanın (ünlü Hint destanı) ta kendisinde bulunur. İlâhi Krişna (Mabut ve kahraman) Gita'da (tam adı Bhagavad Gita'dır; Mahabarata destanı içinde bir bölüm) öğretmen ve akrabalarımızı öldürmemizin gerektiğini ve eğer özel düşüncelerle davranmazsak bunda ayıp olmadığını bize öğretiyor... Efdal Hanı başkalarının eyilliği için öldürmüş olması övülecek bir olaydır..... Allah «mlenka» lara (yabancılar: o vakit Türkler şimdi İngilizler) Hindistanı ölmez piriñ (madenî piriñ levha) üzerine yazılmış bir ihsan (vakfiye, tımar...) olarak vermemiştir. Sivaci onları doğduğu ülkeden dışarı atmaya uğraştı; o aç gözlülük (tama') günahından mâsum idi. Görüş alanınızı kuyudaki kurbağalar gibi daraltmayınız. Ceza kanununun üstüne, kutsal «Bhagavat Gita» nın seyrekleşmiş havasına yükselin ve Büyük Adam'ın yaptığına bakın...»

bir inkılâbın gelişmesi; c) bu durumu değerlendirecek bir önderin (Sıvacı) ortaya çıkması.

Bu üç şart Âlemgir tahta çıkmadan önce tahakkuk etmiş bulunuyordu. İşin gerçeğine gidilirse şunu demek gerekir ki: ancak Âlemgirin güçlü eli bu olayın gidişini 30-40 yıl için az çok durdurmuş ve geciktirmiş, Sıvacıyı kendi karşısında bir zamanlar boyun eğmek zorunda bırakmış, oğlu ve halefi Sambuhciyi tutsak (esir) edip öldürtmüş, Marat devletini yıkıp Maratları, çok başarılı ve çok geniş alanlara yayılmış olmakla birlikte, çete savaşı yapmak durumuna düşürmüş vesaire. Büyük Marat gelişmesi Âlemgir'in ölümünden sonradır. Profesör Serkar ve işvari Prasat gibi Hindu tarihçilerin Alemgire karşılıklarında bu olayların da payı olduğu kabul edilmelidir.

Âlemgirin Sih'lere zülmederek onların askerleşmesini, ve daha sonra Gürkani devletine karşı ağır çarpılarda bulunabilecek bir güc kazanmasını sağladığı savlaması da yanlış veya çok şişirilmiş bir savlamadır,

Sih olayı da Marat olayı gibi Âlemgirin siyasası yüzünden doğmuş değildir. Bu olayda, bazı din inanların yeni birlikler doğurmasının bir sonucudur; bu olay vuruşkan bir kütle içinde olunca iş, daha önce de gördüğümüz gibi, askerî örgüt kurulmasına ve sonda uygun fırsatlar ortada görününce güçlü bir devletin ortaya çıkmasına varmaktadır. Âlemgir devri Sihliğin gelişmesinde ancak bir evre (merhale) dir; ne Sihliğin askerleşmesi Âlemgir ile başlar, ne de onun güçlü bir devlet olması Âlemgir'in ölümüyle gerçekleşir.

Sihlerin 5 inci Gürü'sü olan Ercan yukarda gördüğümüz gibi Cihangirce 1606 da yakalatırılmış ve o yüzden ölmüştü; yerine geçen oğlu Har Gobind askerî bir örgüt kurar; yine yukarda gördüğümüz gibi 8 inci Gürü Teğ Bahadır Âlemgirce öldürüldükten sonra yerine geçen oğlu Gobind Sing işbu askerî örgütü geliştirir ve büyütür, gerek Türkler (Gürkani devleti) gerekse Peacap ve komşu dağlık bölgelerin race ve ufak tefek başkanlarıyla kâh başarılı kâh başarısız bir sürü savaşı olur; 1701 den bu yana Âlemgir onu büyük kuvvetlerle sıkıştırır ve sığınaktan sığınağa kaçmak zorunda bırakır, sonda Gobind Sing Dekkende bulunan Âlemgir'in yanına gitmek için yola çıkarsa da daha oraya varmadan padişah ölmüş bulunur (1707). Gobind Sing Müntahab-ül-

Lübaba göre (C. II, S. 652) Âlemgir'in oğlu ve halefi Şah Âlem Bahadır'ın maiyetinde bulunur; çok geçmeden özel bir kan dâvası yüzünden bir Afgan onu öldürecektir.

Âlemgir'in ölümünden sonra çıkan Şehzade Savaşları sırasında Sihler Pencapta epey başarılar elde ederlerse de 1716 da ezilir ve Bende adını taşıyan başbuğları yakalanıp öldürülür ve Sihler sindirilir. Nadir Şah Afşarın Hindistan akını sırasında yine canlanırlar ve yağmalara koyulurlarsa da 1745-46 da yine ezilirler.

Sihler 18 inci yüzyılın ikinci yarısında Afgan devletinin kurucusu Ahmet Şah Baba Aptali'nin Hindistanı istilâları sırasında yeniden güc kazanır ve 1763 te Sirhind'in Afgan valisi Zeyn Han'ı bozup öldürdükten ve az sonra Lahoru ele geçirdikten sonra Pencab'ın eğemen ulusu olur ve git gide güc kazanarak güçlü ve büyük bir devletin başında bulunurlar. Âlemgir'in ölümünden 60 yıl kadar sonra ve büsbütün başka şartlar içinde gerçekleşen bu olayı ona yüklemek doğru değildir.

* * *

Gürkani devletinin çökmesinin Âlemgir'in siyasası ile değil, birçoğunun önlenilmesi onun elinde olmıyan olaylardan ileri geldiğini aşağıda özet olarak anlatmaya çalışacağız.

Bunların başında Hinduların zaman zaman İslâm eğemenliğini yıkmak için yaptıkları ayaklanmalar gelir. Kuzey Hindistanda 14 üncü yüzyılın başında sözde mühtedi Hüsrev, 16 ncı yüzyılın başında Çitor Racası Rana Sanka, işbu yüz yılın ortasında Himu bu yolda denemelerde bulunmuşlardı. Bu son iki denemeyi Orta Asyadan gelme yeni Türk dalgaları ezmişti. (Babur ve Hümayun - Bayram Han'ın başbuğluk ettikleri iki dalga); Dekkende de Viceyanagar devletinin 16 ncı yüzyılın ilk yarısında, oradaki müslüman devletlerini yok edecek derecede güçleşmesi Hinduların Müslümanlara karşı bir tepkisi idi ve bu tehlike ancak 1563 te Dekkendeki beş Müslüman devletten dördünün bağlaşması ve onlar tarafından Talikota vuruşmasında Viceyanagar devletinin ezilmesiyle önlenmiştir.

Dolayısıyla 17 nci yüz yılda yeni bir Hindu denemesi doğal (tabii) görülebilir, Marat olayı budur, Âlemgirden önce ortaya çıkmıştır ve onu Âlemgir'in siyasası doğurmadığı gibi onun gelişmesini yarım yüzyıl kadar geciktiren ancak Âlemgir'in gücü olmuştur.

Âlemgirin uzun savaşlarının ülkeyi yoksullaştırdığı ileri sürülmüştür, onun son yıllarında ülkenin tutumsal durumu üzerinde karşıt söylentiler bulunmakla birlikte çok uzun süren Adilşahi ve Kutupşahi devletlerinin fethi işinin ve Marat savaşlarının pek çok yıkımlara yol açtığı ve yoksulluk doğurduğu doğal görülebilir; ancak Âlemgirin çağdaşı olan ve Protestan'lara karşı gütmüş olduğu siyasa ile Âlemgiri az çok andıran 14 üncü Lui'nin sürekli savaşlarının nice yıkımlar doğurduğu ve yoksulluğa yol açtığı bilinmektedir, bunlar devleti çöktürmemiştir; dolayısıyla Gürkani devletinin çöküşünü başka yönlerde aramalıdır; bunları aşağıda az çok belirtmeye çalışacağız:

a) Âlemgirin oğullarının hiçbirisi değerli değildi; dilleri, din, mezhep, hizip ve inanları, ası (menfaat) ve amaçları türlü türlü ve çok kere birbirininkine karşın, tabiat bakımından birçok parçalara ayrılmış, Rusya ayrıl hemen bütün Avrupa kadar büyük olan ve Âlemgirin eşsiz güc ve emeğiyle birleştirilmiş kocaman bir ülke ve devleti ancak pek güçlü bir uzkişi toplu ve ayakta tutabilirdi; Padişahın her şey olduğu bir devirde ise Gürkani tahtına oturabilecek olan şehzadeler orta çapta adamlar bile değillerdi. Aynı soydan biteviye büyük adam yetişmesinin de tabiat kurallarına uygun olmadığını tarih göstermektedir. Âlemgir, Büyük Timur'un onuncu göbekten torunu idi, sırf Hindistanda yetişmiş ve büyümüş üçüncü göbektir, anası İran Türkmenlerinden olmakla birlikte iki göbek büyük anaları Hintli idi. Dolayısıyla artık "soyun," yorulmuş ve bir iki göbek için olsun büyük adam yetiştiremeyecek bir duruma gelmiş olduğu söylenilebilir. Âlemgirin ölüm tarihi olan 1708 ile 1720 yılı arasında geçen 13 yıl içinde bir sürü vuruşma ve cinayetli dokuz taht değiştirmesi olur. Başlarında taht üzerinde güçlü bir uzkişi kalmamış olan Türk beyleri "Turani," ve "İrani," yani "Sünni," ve "Şii," diye ikiye ayrılmış oldukları gibi, aralarındaki bin bir özel önürdeşlik (rakabet) yüzünden devleti sarsmaktadırlar, Aynı zamanda birkaç vilâyet'in idaresini ele geçiren bazı beyler bağımsız (müstakil) devlet reisliğine doğru kaymaktadırlar; bu kargaşalık doğal olarak Maratlara, Sihlere ve irili ufaklı bir sürü fırsat kollayıcıya geniş bir akın, çapul, ayaklanma ve kolay savaş alanı bırakıyordu.

b) Bu karmakarışık durum içinde Nadir Şah Afşar, Hindistan seferini yapar (1738; Âlemgirin ölümünden 31 yıl sonra); bu bü-

tün öbür sarsıntılara eklenen yeni ve çok büyük bir sarsıntı olur ve Gürkanilerin eşsiz zenginlikteki hazineleri ellerinden gider; birçok bey de Nadir Şah'a pek çok para ödemek zorunda kalırlar; bazıları birkaç milyon altın lira veya o tutarda altın, elmas, inci vesaire verirler.

Nadir Şah Osmanlı Hanedanına karşı nasıl her iki tarafın da Türkmen olduğunu ileri sürerek bazı anlaşmalara varmak istemiş-diyse, Gürkani Hanedanına karşı da her iki tarafın Türk olduğunu ileri sürerek anlaşmak istemişti ve onun savaş sebeplerinden biri de Muhammet Şah'ın (o sıradaki Delhi padişahı; Âlemgirin torununun oğlu olur) kendisi gibi Türk olduğu halde İrani istilâ etmiş olan Afganlara karşı kendisine yardım etmediği ve kolaylık göstermediği idi.

Karnal bozgunundan sonra Muhammet Şah, berkitilmiş karargâhında kuşatılınca Nadir Şaha haber yollayıp o da Türklüğünü hatırlatmış ve aman dilemişti.

Gürkanilerin Nadir akımından doğma şaşkınlıkları daha geçmeden Afganistan devletini kuran Ahmet Şah Baba Aptalının akın ve istilâları başlar (1748 ile 1767 arasında 7 defa); Gürkani devleti ona karşı koyacak durumda olmadığı gibi onun (Ahmet Şah'ın) Marat ve Sihlere indirdiği ağır çarpılardan da asılanabilecek durumda değildir, dolayısıyla çöküntü ve iç karmakarışıklık devam eder.

c) Daha eski devirlerde Hindistan Türklüğü bu gibi durumlardan Orta Asyadan gelen Türk kütelerince kurtarılmıştı. Ancak 18 inci yüzyılda Orta Asya biteviye yoksullaşan ve sönen bir ülkedir; Hint, Çin ve saireye gitmek için Ümit Burnundan geçen deniz yolu bulunalıdan beri, Batı acunu ile işbu Doğu ülkeleri arasındaki tecim artık Orta Asya kervan yollarını bırakmış ve daha çok kolay ve neuz olan deniz yolunu tutmuştu. Bundan başka Batı acunu Amerikayı bulmuş olmakla da ayrıca zenginleşmiş ve güçleşmişti. Artık Türkistandan, bir Babur'un az kalabalık, ancak üstün örgüt ve tekniği olan bir ordu ile gelip Hindistan Türklüğüne yeni bir can ve kan vermesi beklenilmezdi. Nadir Afşar'da eski kültür Türklüğünün çıkardığı birinci derecede son büyük adam olmuştur.

Üçüncü Tarih Kongresinde (1943) göstermeye çalışmış olduğumuz gibi Türklerin Hindistan iklimini sevmemeleri yüzünden onun

gibi kuzeyde bunca başarı sağlayan bir Türkün ve onun yanındaki Hindistana yerleşmesi de beklenilemezdi.

d) Yine işbu 18 inci ve hele 19 uncu yüzyılda Avrupa kültür ve tekniği öyle bir raddeye gelmiş ve gelecektir ki, ona sahip olmaları Avrupalılara karşı koymalarını olabilsiz denecek kadar güç kılacaktır; dolayısıyla pek eski devirlerden beri hemen hep dışardan gelen fatihlerin egemenliği altında yaşamış olan Hindistan, o sırada kültür ve varlık bakımından geri kalmış olan Doğu Türklerinin elinden çıkıp denizlere egemen olan Avrupa devletinin eline düşecektir.

Bütün bunlar göz önünde tutulursa 18 inci yüzyılın ortalarından beri pek güçsüzleşen, işbu yüzyılın sonlarına doğru bir sözden ibaret kalan ve 1857 de resmen ortadan kalkan Gürkani devletinin yıkılışından ve hattâ bu yıkılışa yol açmış olmaktan, bugünkü Afganistanın Hindu-Kuşa kadar olan kısmı içinde olmak üzere, hemen bütün Hindistanı birleştirmiş olarak 1707 de ölmüş olan Âlemgiri suçlandırmak insafsızlık olur.

Âlemgire başka yönden de eksiklikler bulunmuştur, bunlar daha insafli, fakat daha ciddidirler, bunlardan da toplu olarak bahsedeceğiz :

Pringle Kennedy: "A History of the Great Moghuls,, adlı eserinde C. II S. 155 de der ki :

"Çok kere ileri sürülmüştür ki Evrengzib'in (Âlemgir) ana yanlığı, Bicapur (Adilşahi) ve Gülkende (Kutupşahi) Müslüman devletlerini Maratlara karşı bir duvar gibi tutacağı yerde onları yıkması (yani kendi devletine katması) olmuştur. Ve bu şüphesiz bir yanlış olmuştur. Ancak ordu işleriyle ilgili olarak Evrengzib'in en temelli yanlığı batı kuzey sınırından ve daha öteden (yani Türkistandan) yeter sayıda ehil (efficient) asker getirtmekte gevşek davranması olmuştur. bu ülkelerden gelme askerler "Moghul,,⁷⁰ ların parlak günlerinde büyük dayanakları idi. Ancak bugün İngiliz'in yabancı olduğu gibi yabancı olan bu gibi askerlerledir ki, gereken işi görececek yetenekte (kabiliyet) birbirine sımsıkı bağlı (compact) ordu kurulabilir. Evrengzib büyük bir din yayıcısı (proselytiser) olmakla

⁷⁰ Yazar burada «Moghul» veya Moğol sözünü ancak batı'da moda olan bir göreneğe uymak için kullanmıştır, çünkü eserin başlarında C. I, S. 11): «Türk, acun tarihidde kendisine büyük bir ad sağlamıştır. İstanbul Sultanlığı oandur; *Delhi padişahlığı da onun idi*» der.

birlikte yabancı Müslümanları ayrıca Hindistana gelmeğe kıskırtmışa benzemez; böylelikle ordusu da çok aşağı güç ve erlikte olan Hindistan Müslümanlarıyla dolu idi. Saltanatının başlarında İmparatorluğun büyük dayanağı Racput yardımcıları idi; ancak saltanat ilerledikçe (zaman geçtikçe) onlara daha az güvenilebildi, ta ki sonlarda onları İmparatorluğa bağlayan sağlam bağlılık duygusu hemen hemen koptu. Böylelikle Evrengzibin baş yanlığına geliyoruz; onun birçok erdemi (fazilet) vardı, sefih değildi, sebatlı idi, saltanat (veya hanedan) duyguları mevzuubahs olmayınca çok kere acımalı (merhametli) idi; birçok eksikliği (vice) de vardı, bunların başında iki yüzlülük (dissimulation) ve hırs gelirdi; ancak erdem ve eksikliklerin topu onun yaşayışı (career) üzerinde onun bir mutaassıp bulunması olayından daha az önemli bir etki (tesir) de bulunmuşlardır. Ekberin kazanmış olduğunu, bütün eksiklikleriyle birlikte Cihangir ve Sah Cihan'ın elde tutmuş olduklarını o (Âlemgir) elden kaçırdı: Hindu uyrakunun (tebaa) sevgisi...

Âlemgire karşı yürütülen başlıca tenkidleri toplaması dolayısıyla bu yazıyı yukarıya koyduk, bunlar üzerinde birkaç söz söyleyeceğiz.

Bicapur (Alişahi) ve Gülkende (Kutupşahi) devletlerinin ortadan kaldırılması bizce Marat gailisini çıkartmış veya büyütmüş değildir; bu iki devlet çürümüş ve "Bizans,,laşmış devletler olup bin bir iç kargaşalık içinde çökme ve yıkılma yolunda bulunuyorlardı; Sivaci gibi bir uzkişi onları kolayca yutardı ve bu işe başlamıştı, Âlemgir onları ortadan kaldırıp kendisi onların yerine geçmekle Marat gelişmesini kolaylaştırmış değil onu geciktirmiştir.

Orta Asyadan daha az ölçüde asker getirme işine gelince bunun için kesin bir şey söylemek güçtür, Âlemgirin Türk askerleri üzerindeki düşüncesini aşağıda göreceğiz, O, orduda bunları bulundurmaya çok önem vermektedir; ancak öbür yandan bir çok münasebetle en aşağı üç göbektir. Hindistanda yaşayan beylerin önemli yerlerde bulduklarına raslanılmaktadır; ve Âlemgirin bazı yazılarından (ezcümle Ahkâm-ı Âlemgiri No. 18) onun bir bey'in soyu ne kadar eski ise (yani o ne kadar çok göbekten beri Hindistana yerleşmiş bulunuyorsa) onu o kadar saydığı seziilebilir. Bu da Kennedy'nin ve daha birçoklarının söylediklerini kısmen olsun doğru göstermektedir. Bu işte kesin bir söz söylemenin güçlüklerini ve bu yolda karşılaşılan karşıtlıkları göstermesi

dolayısıyla Kennedy'nin aynı eserinden aşağıdaki yazıyı alıyoruz (C. I, S. 14):

“Türk ve Moğol ürenini (neslini, stock) canlı veya güçlü tutmak için kuzey - batıdan biteviye göçmen getirtmek gerekir - dolayısıyla Ekber bu akıntıyı durdurunca Moğol egemenliğinin tâ kökünü baltaladı. Ekber'in ölümünden yüz yıl geçince onun büyük İmparatorluğu inginliğe (inhitat) doğru hızla yol almakta idi. Marat akıncıları ülkeye akın edip duruyorlardı; ve onlara karşı koymak için Afganistan ve Türkistanın ılımlı (mutedil) ikliminde dayanıklılığa alışmış askerler yerine “Büyük Mogol,”⁷¹ ancak vücutça daha aşağı ve nispeten de az tinsel (mânevi) gücü olan yerli Müslümanları veya yürekli ve batur olmakla birlikte birçok sebep dolayısıyla birinci sınıf asker olarak doğmamış olan Racistanın Racputlarını kullanabildi. Bunlar Maratlar karşısında bir şey değildi. Orta Asyanın iri yapılı çocukları ise bu işi başarırlardı. Ve daha sonra Nadir Şah Hindistana girince yine onu karşılayabilecek asker bulunamadı.,,

Bu yazıdaki düşünceler aynı yazarın daha yukarı koyduğumuz düşünceleriyle birlikte göz önüne getirilirse, Orta Asyadan gelen Türkleri, yerli Müslüman veya yerlileşmiş Türkleri ve Hinduları aynı zamanda memnun etmenin güçlükleri ortada görünür; çünkü devletin bunlara verebileceği başlıca şey askeri ve çok kere askeri işleri de kapsıyan idarî makamlar idi; bu ise birçok kıskançlık ve çekememezliğe yol açıyordu, ve birine verilen doğal olarak ötekinden esirgenmiş demektir. Ancak şu yön üzerinde durulmalıdır ki yazar'ın dediği gibi Orta Asyadan veya İrandan Türk getirme işi durdurulmamış ancak kolay anlaşılabilirliği gibi Müslüman veya Hindu yerlilerin kullanıldıkları ölçüde azaltılmıştı.

Âlemgirin ölümü dolayısıyla Hâfi Hanın Müntehab-ül-Lübab'ta yazdıkları (C. II, S. 550) o devrin anlayışı göz önünde tutulacak olursa genel olarak doğru sayılabilir :

“Timur evlâdı, belki de Delhinin geçmiş padişahları arasında, Onun (Âlemgir) gibi ibadet, riyazet ve adalet bakımından seçkin bir padişah, güzel sıfatları ilk ciltte yerinde geçmiş olan İskender padişah Ludiden beri çok az olarak Hindistanda saltanat sür-

⁷¹ Avrupalılar İstanbul Türk padişahına «Büyük Türk» dedikleri gibi Delhi Türk padişahına da «Büyük Moğol» derler.

müştür; yüreklilik (şecaat), tahammül ve isabetli görüş bakımından eşsiz idiler; ancak şeriata saygıları dolayısıyla ceza (siyaset) yoluna gitmezlerdi; ülkenin düzeni (bend-übest) ise “siyaset,, siz olamaz; ve emîrler arasında önürdeşlik (hem-ceşmi, rakabet) yüzünden hep nifak çıkardı, yürütmek istedikleri her tedbir kısır kalırdı ve her giriştikleri iş uzar ve bir sonuca ermezdi.,,

Bu yazının ilk kısımlarına bir şey eklemeyeceğiz; ceza işlerinde Âlemgir gerçekten çok yumuşak davranmış ve saltanat önürdeşliği sorumu, devlet için pek tehlikeli bazı kimseler ve bazı ayaklanmaları durdurmak için korkutma ölçemleri ayral, hemen hiç kimseyi öldürtmemiştir.

Beyler arasındaki önürdeşlik ve geçimsizlikleri, az çok kendi güvenini sağlamak ve meselâ oğullarından birinden yana toplu ayaklanmaları önlemek için Âlemgir'in kışkırttığını ve hiç olmazsa söndürmeye çalışmadığını kabul etmek gerekir düşüncesindeyiz; bu kendisinin başta bulunmadığı birçok seferlerin biteviye uzamasına ve sonuç vermemesine götürürdü; çokluk bakımından sonda kendisi gelir ve işler düzelirdi; bu da kendi üstün ölçemlerinin ve komutasının bir açıklanması gibi görüneceğinden ayrıca propagandasına yarardı denilebilir.

Böylelikle Âlemgir hakkında türlü düşünce ve tenkidleri gözden geçirmiş olduk.

* * *

Âlemgir ve Türklük.— Ahkâm-ı Âlemgiri'de (Ahkâm 8) bir türlü vasiyetname vardır, kısa bir duadan sonra Âlemgir: “Birkaç vasiyet vardır,, der ve “birincisi o ki,, diye başlayan 12 madde sıralar. İlk beş madde kendi gömülmesiyle ilgilidir. İşbu 5 inci maddenin sonunda cenazesinde: “Şamiyaneden (padişahlara mahsus tente) ve türkücüler (muganniyan) ve *mevlât bid'atinden* sakınılsın,, der.

Yedincisi şöyledir:

“Mutasaddilik⁷² için İranlıdan iyisi olmaz. Savaşta, ta Cennet Aşiyasının (Hümayun) devrinden bugüne kadar bu *fırka* dan vuruşmada yüz çeviren olmadı ve kimse ayağını doğruluktan ayırmadı; bununla birlikte hiçbir vakit dik kafalılık ve ihanet (haram

⁷² Bir maliye işyarlığı; Defterdar.

nemeki) te bulunmadılar. Ancak çok izzet istediklerinden onlarla iş görmek güçtür; her halde bunu yapmak ve kurnazlık göstermek gerekir.,,

Sekizincisi şöyledir :

“Turani fırkası,, askerlik için yapılmıştır (sipahi-i mukarreri end). saldırı (tâht), yenmek ve boyun eğdirmek (târâc), gece baskını (şebhun), ve tutmak ve yakalamak (bendi kerden) için eyidirler. Aynı vuruşma içinde geri dönmekten yani oku geriye atmaktan vesvese (vesvas) korku (hiras) ve utanma ve şaşırma (hacalet) duymazlar. (Başbuğlarının buyruğu üzerine olmasını sözün gelişi gerektirmektedir) Baş veren fakat yer vermiyen (yani gerekince geri çekilmesini bilmiyen) Hindistanlıların cebli mürekkebin-den yüz merhale uzaktırlar. Her suretle bu “cemaate,, saygılı yerler (mahal-i riayet) vermek gerekir, çünkü başkalarının iş göremeyeceği yerlerin çoğunda bu halk (merdüm) iş görür.,,

Burada Âlemgirin İraniler üzerine yazdığını az incelemek gerekir; o devirde İranda devlet (Safevi devleti) ve ordu, baştan başa Türk ve bilhassa Türkmendir, dolayısıyla Âlemgir'in hiç olmazsa askerlik bakımından söyledikleri ancak bu Şii Türkmenler için olabilir; Hümayunun adının geçmesi de bunu berkitir, çünkü İrandan Hümayunla birlikte ve ona yardımcı olarak gelen ordu İran Şehzadesi Murat Hanın “Atalığı,, Budak Han Afşar veya Kacar'ın başbuğluğu altında 10 veya 12.000 Türkmen atlısı idi.⁷³ keza Hümayun, babası Babur gibi İrandan “Türkmen,, diye bahsetmektedir.⁷⁴

Dolayısıyla Âlemgir'in 7 nci ve 8 inci vasiyetleri İran ve Turan Türklerine veya o devrin genel tâbiriyle Kızılbaş ve Sünni Türklere aittir.

Öbür vasiyetlerin özeti aşağıdadır :

9 uncusu :

Barha⁷⁵ seyitlerine karşı, peygamber soyundan olmaları dolayısıyla, kuran ayetleri gereğince saygı gösterilmesi, ancak onlarla

⁷³ Bak : Hümayunname (T. Tarih Kurumu yayını S. 94).

⁷⁴ Hümayunname : S. 51 a ; Türkçe çevirmede S. 181.

⁷⁵ Yukarı Düabda (Gence-Cemne ortaklama vâdisinin yukarı kısmı) Muzafferpur bölgesinde yerleşmiş seyitler; kendilerini 1271 de Hindistana gelmiş olan Vasit'lı Seyit Ebül-Ferah soyundan sayarlar. Âlemgirden sonra çok önemli bir duruma geçer ve bir zamanlar devletin egemeni gibi olurlar.

saknılı (ihtiyatlı) davranılması, içten onlarla sevişilmesi, fakat durumlarının yükseltmemesi, çünkü üstün ortak olurlar, hattâ ülkeyi isterler (şerik-i galip, belki talib-i mülk end). Eğer azıcık dizgin bırakılırsa pişman olunulur.

Onuncusu :

Ülkenin sahibi elinden geldiği kadar harekette bulunmalıdır, bir yerde oturmak görünüşte rahatlık ise de binlerce musibet ve kedere yol açar.

On birincisi :

Oğullarına hiç güvenme, onlarla çok içli dışlı olma, eğer Babam Şah Cihan, Dara Şükûh ile bilinen yola gitmeseydi işleri böyle olmazdı.

On ikincisi :

Saltanatın ana direği ülkede olan bitenleri bilmektir. Bir anlık dalgınlık (gaflet) uzun yıllar için pişmanlık doğurur. Makhur Siva (Sivacı) nın kaçıışı (Agra'da konuk olarak göz altında bulundurulurken) dalgınlıktan oldu ve son günlerime kadar bu yüzden çetin uğraşmak zorunda kaldım.

Âlemgir vasiyetlerini şu beyitle bitirmektedir :

« Eğer anlarsan bilgin üzerine öpüş
Ve eğer dalgın (gafil) olursan eyvah, eyvah. » ⁷⁶

Bu bölümde baş amacımız Âlemgir'in Türklük hakkındaki düşüncelerini gözden geçirmektir; bunlar en eyi ve açık olarak vasiyetlerinde görüldüğü ve bu vasiyetleri dağıtmak istemediğimiz için öbür maddeleri de buraya koyduk. Türkler hakkındaki düşüncelerine dönüyoruz.

Türkistan Türklerinden korktuğu ve çekindiği görülmektedir, Ahkâm-ı Âlemgirinin 49 uncusuna göre 11,000 güzel atın her iki at için bir seyis olmak üzere Kabile girdikleri Âlemgire bildirilir, Kurala göre Dar-ül-Halife (Delhi olmalı) Nazım'ınca (vali) beğenildikten sonra huzura gönderilirlerdi. Bu kâğıt üzerine Âlemgir kendi eliyle şunları yazar: "bizim terbiyemizi görmüş ve mizacımızı öğrenmiş olan Emîr Han'ın (Kâbil valisi) böyle bir dalgınlık göstermesine şaşmalı. Bu, 5500 cerrar Turani'nin yabancı ülkeden padişahi ülkeye girmesi demektir. Yine bu halktır ki Afganların

⁷⁶ اگر دریافتی بر دانشت بوس
و اگر نافتی افسوس افسوس

elinden Hindistan ülkesini aldı (Âlemgirin 5 inci göbekten atası Babur'un yazıcı ve hizmetçisi de içinde 12,000 kişi ile Hindistanı Afganların elinden almış olmasına im)... bundan böyle bu gibi işlerden sakınılmalıdır; at sürüleri (sınıra) gelince yirmi at için bir seyis içeri sokulmalıdır, o da iş göremez, perişan, biçare ihtiyar (olmalıdır),,

Aşağıdaki olay (Measır-ı Âlemgiri, s. 352-3) Âlemgirin Türklerin (bu ad daha çok Türkistandan yeni gelmişler için kullanılmaktadır) övünmelerine karşı onları iğnelemeyi sevdiğini gösterir.

1690 ve 91 de Vezir Esed Han Cümdet-ül-Mülk, Dekkende Maratlara karşı başarılı bir sefer yapmaktadır; oğlu Zülfikar Han Bahadır Nusret Ceng'de Batı Dekken'de Konkan bölgesinde Maratlar elinde bulunan Çinci kurganını kuşatmaktadır, Marat çeteleri onun ordusu dolaylarında dolaşıp yiyecek getiren kabileleri vurdukları için Zülfikar Han güç duruma düşer ve Âlemgirden yardım ister; bunun üzerine padişah Vezir Esed Hana oğlunun yardımına gitmesini buyurur, yaşlı vezir çoktandır oğlunu görmek istiyordu ve daha önce demişti ki: "padişah bana henüz (bu yolda) bir iş buyurmadı, eğer buyurursa herkes Türklüğün ne demek olduğunu görecektir.,,

Oğlunun yardımına gitmek buyruğunu aldıktan sonra Esed Han epey zaman hareketsiz kalır ve Âlemgir ona yolladığı bir yazıya şu sözü koyar :

"Artık övünme, Türklük bitti.,, ⁷⁷ (yani senin Türklüğün para etmedi).

Ahkâm-ı Âlemgiri'de (sayı 39) bir bölek, Âlemgirin Turaniler hakkındaki düşüncesini başka bir bakımdan aydınlatmaktadır; olayın ilk kısmını daha önce Âlemgirin bazen *lâyik* biçimde düşündüğünü göstermek için yukarıya koymuştuk. Olay Emin Han adında bir komutanın Bahşiliklerden birinin kötü mezhepli saydığı İranilerden (Şii Türkler) alınıp kendisine verilmesi idi. Âlemgir bunu yapamayacağını söylerken şunları der (çok güç ve eksik anlaşılan bir Farsça ile yazılmıştır):

"Sizin adamlarınız olan Turani cemaati ki bizim atalarımızın (Büyük Timur ve saire) kardeş hemşerileridirler, "kendinizi kendi

دیگر بنود منازکہ ترکی تمام شد ⁷⁷

elinizle ölüme atmayınız.,⁷⁸ sözü gereğince bir vuruşma sırasında çekilmeyi ayıp saymazlar. (Müracaat-ra ma'yup nemidanend). Eğer bu küçük bir akin sırasında olursa o kadar zararı yoktur; amma bir alan vuruşması sırasında olursa durum güç olur; eğer Allah göstermesin bu iş padişahın adamları arasında olursa bir anda iş biter. Eğer bu denenmiş işi inkâr ediyorsanız (düşüncenizi) ayırtılarıyla arz ediniz. İrani cemaati ister *Vilâyetten* (İrandan; Hindistanda *vilâyet* sözü fatihlerin yani Türklerin geldikleri yerler anlamında kullanılır) ister Hindistandan olsun ki, (bu sonuncular) cehli mürekkeple ünlüdürler, bu davranıştan (ricat) yüz merhale uzaktırlar.,,

Sona Âlemgir şu beyitleri yazmıştır :

“ İnsaf et ki o çirkin kimselerin cehli
Tilki yaratılışlı bin âkilden daha eyidir
Bir âkil bir orduya yeter
Düşmanın gözüne toprak gülleyi aletle atmak için⁷⁹.,,

Burada Âlemgirin Turanilere karşı durum aldığını veya onlara karşı güvensizlik gösterdiğini görüyoruz; bu, daha sonra, vasiyetleri arasında, yazacaklarının Turanilere karşın bir biçime sokulmuşu sayılabilir.

Bu yazıdan ve hele sondaki şiirden Âlemgirin, anlayışsız da olsa, körü körüne itaatı her şeyden üstün tuttuğu, Hintlileşmiş olanlarda ve hele Şah İsmail'in dinf önderliğinden beri İran Türk-

⁷⁸ *Bakara* suresinin 195 inci ayetinin bir kısmı; başı eklenince şöyledir :

و اتفقوا في سبيل الله ولا تلقوا بأيديكم الى التهلكة

Yani: Allah yolunda malınızı harcayın, kendi elinizle kendinizi tehlikeye atmayın.»

Bu ayet birkaç türlü anlaşılmıştır, başlıca ikisi aşağıdadır :

1) Malları başında durup onlarla uğraşmak ve cihadı bırakmak kendi eliyle kendini tehlikeye atmaktır (Ebi Eyyub-ül Ansariye göre)

2) Düşmana bir zarar veremiyecek bir durumda iken boş yere tehlikeye atılmayın.

(Bak : Hamdi Yazır : Yeni mealli Türkçe Tefsir ; C. II, S. 701)

Âlemgir, ayeti bu son anlamda kullanmışa ve hattâ onun bu anlamını da biraz bozmuşa benzemektedir.

⁷⁹ انصاف بدهکه جهل آن مردم زشت

بهتر زهزار عقل روباه سرشت

يك عقل كفايت است يك لشكورا

در چشم خصم زدن زاله خشت

menlerinde bu vasıfları daha çok bulduğu için onları daha çok beğendiğinin akla gelebileceği gibi Türkistan'ın çok kötülemiş ve her gün daha çok kötülen durumunun ora Türlerinde bazı ahlâki değişiklikler yapmış olduğu da düşünülebilir. Bu son şık vasiyetlerindeki bu konu ile ilgili yazıya karşıt olmakla birlikte Türkistan'ın o devirdéki tarihiyle uğraşanlarca incelenmeye değer; onu buraya koymaktaki bir amacımız da onların dikkatini çekmektir. Bizce Âlemgirin "Turani,, Türkler hakkındaki gerçek ve ana düşüncesinin vasiyetleri arasında gördüklerimiz olduğunu kabul etmek en doğrusudur.

* * *

Âlemgir Devrinde Avrupa'da Dinî Siyasa — Tarihçilerin bir türlü oyunu vardır; batırılmak istenilen bir tarihi uzkişinin yaptıklarını 20 nci yüzyılın siyasal, ahlâki ve saire anlayışlarına ve ölçülerine göre muhakeme etmek! Bu, hitabedilen okuyucuların anlayış ve bilgi seviyesine göre ya açıktan açığa yapılır veya satırlar arasına gizlenilir. Âlemgir hakkındaki bir çok yazıda bu oyuna raslanılır⁸⁰. Bu yüzden onun yaşadığı 17 nci yüzyılda ve hele saltanat sürdüğü işbu yüzyılın ikinci yarısında başlıca üç büyük Avrupa ülkesinde, Fransa, İngiltere ve Almanyada (Germen İmparatorluğunda) güdülmüş olan dinî siyasaları gözden geçireceğiz.

Fransada. — 16 nci yüzyılı Fransa korkunç din savaşları içinde geçirmiş ve eşsiz yıkımlara uğramıştı; devrin ünlü hukukçu ve yazarlarından Etiyen Paskie (Etienne Pasquier) nin yazdığına göre: "kırk yıllık uykudan uyanan biri Fransayı değil, onun leşini gördüğünü sanardı.,,

Fransa, 17 nci yüzyıla kiral 4 üncü Hanri'nin (Henri IV) "Nant buyruğu,, ile girer (1598). Buna göre Protestanlara vicdan ve ibadet özgürlüğü tanınmakta ve bütün işyarlıklara alınabilmeleri ve Katoliklerle aynı haklara sahip olmaları kabul edilmekte idi; yani Hindistanda Âlemgirin dedesi Ekberin yapmış oldukları⁸¹

⁸⁰ Bu yazının başında sözü geçen eserlerden ancak Şarman'inki bu yöne azıcık dokunmakta ve Âlemgirin zamanında yalnız olmadığını imlemektedir.

⁸¹ Bu gibi karşılaştırmalarda tıpkı tıpkısına benzerlikler aranılmıyacağı doğaldır.

yarım yüzyıl geç olarak Fransada da Protestanlar için yapılmıştı; Fransız yahudiler ise eskisi gibi baskı altında kalıyorlardı.

17 nci yüzyılda 13 üncü Lui (Louis XIII) ve onun başbakanı Rişöliö (Richelieu) zamanında, 1625 — 28 yılları arasında, Hükümetle Protestanlar arasında savaşlar olursa da iş bir dereceye kadar önemsiz geçer denilebilir.

Tarihte “Büyük Kiral,, diye anılan ve Âlemgirin çağdaşı olan 14 üncü Lui'nin büyüyüp doğrudan doğruya devleti idareye koyalması üzerine (1661) işler değişir.

Başlangıçta miskinesine baskılar yapılır: Protestan cenazelerinin sabah 6 dan akşam 18 arasında kaldırılması ve cenaze arkasından otuz kişiden artık bir kalabalığın gitmesi, bir vaftiz veya düğünde 12 Protestandan çok bir kalabalığın toplanması, Protestan okullarında okumak ve yazmaktan başka bir şey öğretilmesi yasak edilir. “Nant buyruğundan,, sonra yapılmış bütün Protestan kiliseleri yıktırılır.

Daha sonra 7 yaşına giren Protestan çocukların isterlerse Katolik olabilecekleri ve yine isterlerse evlerinden ayrılacakları, ve bunu yaparlarsa ailelerinin kendilerine bir geçinme parası vermeye mecbur olmaları kararlaştırılır (1681). Sonra Protestanların hiçbir devlet işinde kullanılmamaları hattâ avukat ve doktor gibi özgür (serbest) mesleklerde de çalışmamaları kararlaştırılır. 1668 de ünlü Mareşal Türen (Turenne) Protestanlıktan vazgeçip Katolik olur.

1676 da bir “din değiştirme,, kasası açılır; Katolikliğe dönen Protestanlara adam başına 6 frank verilir ve vergileri bağışlanılır.

1680 den sonra Protestan evlerine asker yerleştirilir, bunlara “çizmeli misyoner,, adı verilmiştir. Ücretli askerlik devrinde Avrupada halkın en kopuk ve kötü kısmı asker olurdu, dolayısıyla bunlar evlerine yerleştikleri ailelerin başına belâ kesilirlerdi. Bunların korkusuyla pek büyük Protestan kütleleri Katolik olur.

1685 te “Nant buyruğu,, ortadan kaldırılır. Bunun gereğince bütün Protestan kiliseleri yıkılacak, Protestan papazları 15 gün içinde sınır dışına çıkacak, çıkmıyanlar küreğe konacak; henüz Katolikliğe dönmemiş olan Protestanlara ilişilmeyecek, ancak yabancı ülkelere kaçmak isteyenler küreğe konulacak ve 1687 den sonra öldürülecek, bütün Protestan çocukları katolik dininde büyütülecek vesaire.

Bunun üzerine evine asker konulması korkusuyla Katolik olmuş olan birçok kişi yeis yüzünden yeniden Protestanlığa döner ve Hükümet baskısı da korkunç bir biçim alır. Fransaya giren her Protestan papazı, ve Protestan dinî âyinlerinde bulunan herkes öldürülür. Ölüm tehlikesini de göze alarak Protestanlar yabancı ülkelere kaçmaya koyulurlar, 300,000 kişi kaçabilir; yalnız ordu ve donanmadan 600 subay, 9,000 denizci ve 12000 er kaçar, İngiltere, Felemenk ve hele Prusya'nın çekirdeği olan Brandeburg ülkesi Fransanın en değerli ve sağlam unsurlarıyla beslenirler; Berlin kenti bu yüzden çok büyür. Alp ve Seven (Cevennes) gibi dağlık bölgelerde ayaklanmalar olur ve birkaç yıl 14 üncü Lui'nin en iyi askerlerini ve en ünlü komutanlarından Mareşal dö Villars'ı uğraştırır.

Jansenist denilen bir dinî mezhep de çok baskıya uğrar. 14 üncü Lui'nin ölüm yılı olan 1715 te bunlardan 2000 den artık bir sayıda kimseler hapishanelerde bulunmakta idiler.

İnkilterede. — 1603 te tahta çıkan 1 inci Cek (Jack 1) saltanatının ilk yılında 6000 Katoligi mahkûm ettirir; buna karşılık olarak bazı Katolikler Kamutay'ın açılış gününde kıralı, lordları ve saylavları havaya atmak için barut fıçılarını hazırlamış ve iş önceden duyulmuştu (1605). Bunun üzerine Katoliklerin kanun dışında oldukları ilân edilir (bu durum 1829 a kadar sürecektir), devlet hizmetine alınmaları yasak edilir; çocuklarını kendi dinlerinde büyütme hakkını kaybederler ve bunlar zorla Protestan yapılır. Resmî dinden ayrılan herkese karşı da böyle davranılmaktadır. Katolikler derecesinde olmamakla birlikte bir türlü aşırı Protestan olan "Püriten," ler (ilke'lerde -principes- çok çetin olan anlamındadır) onlardan sonra en çok baskı görenler arasındadırlar, ve büyük ölçüde Amerikaya göçmek zorunda kalırlar. İlerde Birleşik Cumhuriyetleri kuracak olanların çekirdeği bunlardır.

Cek l'in oğlu Çarls 1 (Charles 1) zamanında bu baskı devam eder. 1630 da Püriten'lerin ünlü bir papazı olan Leyton (Leighton) korkunç işkencelerle öldürülür.

1641 de Katolik İrlandalılar (burada ulusal düşmanlıklar dinî düşmanlıklara eklenmektedir) ayaklanıp binlerce Protestan öldürürler. Bundan sekiz yıl sonra 1649 da Kromvel (Cromwell) İrlandaya bir ordu başında girer ve Katolıklere karşı korkunç bir öc

alma siyasası güder, Drogeda ve Veksford kentlerini kuşatır alır ve asker, erkek, kadın, çocuk ne kadar Katolik varsa kılıçtan geçirir. Birçok yerlerde binlerce Katolik öldürülür, kadın ve kızları Amerikada esir olarak satılır. Sürekli olarak Protestanlığa sadık kalmış olduklarını ispat edemiyenlerin var yokları ellerinden alınır ve bunlar adanın batısına sürülürler, toprak, ev ve her şeyleri Kromvel'in askerlerine veya işbu orduyu yaşatmak için ona borç vermiş olanlara verilir.

17 nci yüzyılın ikinci yarısında İrlanda, Katolik ve Protestanların savaşı alanlarıdır; işbu yüzyılın sonunda orada durum şudur :

Katolikler kamutaya, orduya, özgür mesleklere giremezler, silâh taşıyamazlar, her hangi bir Protestan bir Katoliğin atını beğenirse 5 liraya (İngiliz) onu alabilir, Katoliğin çocuğu kendi dininde yetiştirilemez, çocuk Protestan olmak isterse ailesinden alınıp Protestanlara tevdi edilebilir ve saire (Riwallan: l'İrlande, s. 32 - 36).

Almanya — Germen İmparatorluğunun kapsadığı ülkeler 16 ncı yüzyılın ilk yarısında din savaşı veya boğuşmalarıyla korkunç bir devir geçirdikten sonra Augsburg barışıyla (1555) yatışmış idi, 17 nci yüzyılda din savaşları daha az bir çetinlikle yeniden başlayacaklardır. 1603 le 1908 arasında Kalvin (Calvin) mezhebinde olan Protestan hükümdarlar "İncil Birliği,, (Union Evangelique) adında bir birlik kurarlar ve Fransa Kralı⁸² ve Felemenkilerle bağlaşırlar; Katoliklerde buna karşı "Kutsal bağlaşma,, (Sainte Ligue) adı altında birleşirler ve Espanya ile anlaşılırlar.

1619 da İmparator olan 2 nci Ferdinand, Almanyayı Katolikleştirme siyasasına girişir, kendisine karşı ayaklanmış olan Çek'leri 1620 de ezer, orada Protestan dinini yasak eder ve geniş bir öldürme ve hele sürme siyasasına koyulur; yapılan tahminlere göre Bohem ülkesinde Çek'lerin sayısı 4 milyondan bir milyona düşer.

⁸² Fransa kırılları katolik olmakla birlikte Alman İmparatorluğunu güçsüzleştirmek için orada dinî savaşları körüklemiş ve katolik olan Alman İmparatoruna karşı, imparatorluk içindeki Protestan hükümdarlara yardım ededermişlardı.

Böylelikle başlıyan 30 yıl savaşını bitiren Vestfali antlaşmalarında (1648) hükümdarların uyruklarını (tebaa) kendi dinlerinden olmaya zorlama hakkı yeniden tanınır; ancak uyruk içinde mallarını kaybetmeden göçme hakkı tanınır.

* * *

Âlemginin yaptıkları tartılırken Avrupanın bu durumu gözden uzak kalmamalıdır.
